

802100
63-332100
L20
57
A

DE LANDBOUW IN HET STREEKVERBETERINGSGEBIED
ROSSUMERVELD-ZOEKERVELD

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT
AFDELING STREEKONDERZOEK

RIJKSLANDBOUWCONSULENTSCHAP
VOOR OOST-OVERIJSSSEL

183 2230

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
WOORD VOORAF	3
INLEIDING	5
HOOFDSTUK I DE PRODUKTIE-OMSTANDIGHEDEN	10
§ 1. Algemeen	
§ 2. Grootte der bedrijven	
§ 3. Verkaveling en ontsluiting	
§ 4. Pacht en eigendom	
HOOFDSTUK II DE AGRARISCHE BEVOLKING	15
§ 1. De gezinsstructuur	
§ 2. Bedrijfsopvolging	
§ 3. De kinderen der bedrijfshoofden	
§ 4. Landbouwonderwijs en landbouworganisatieleven	
HOOFDSTUK III BEDRIJFSORGANISATIE EN BEDRIJFSVOERING	25
§ 1. Algemeen	
§ 2. Grondgebruik en veevoederpositie	
§ 3. De veestapel	
§ 4. Bedrijfsinrichting	
HOOFDSTUK IV ARBEIDSPRODUKTIVITEIT	41
§ 1. Analyse van het arbeidsaanbod	
§ 2. De arbeidsbehoefte	
§ 3. Het arbeidseffect	
SAMENVATTING EN CONCLUSIES	45
BIJLAGEN	49

WOORD VOCRAF

Toen enkele jaren geleden in Overijssel een aanvang werd gemaakt met de z.g. streekverbeteringsplannen, wees men daartoe een aantal gebieden aan. Drie van deze streekverbeteringsgebieden ressorteren onder het Rijkslandbouwconsulentschap voor Oost-Overijssel, te weten Haarle (gem. Hellendoorn), Schuinesloot-Slagharen (gem. Hardenberg) en Rossumervold-Zookerveld.

De uitvoering van een streekverbeteringsplan houdt o.a. in, dat de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst zijn activiteit in zo'n gebied vergroot. De reden daartoe kan van verschillende aard zijn en verband houden met de stand van de bedrijfsvoering, ruilverkaveling, waterbeheersingswerken, enz.

Het leek daartoe gewenst over gegevens te kunnen beschikken, die de basis zouden kunnen vormen van op te stellen richtlijnen en plannen. Deze gegevens werden verzameld met behulp van een uitvoerige enquête, gehouden onder de grondgebruikers. De enquête slaagde volledig - in elk van de drie gebieden nam meer dan 90% van de aangeschreven grondgebruikers er aan deel - zodat het verkregen beeld van een gebied ongetwijfeld representatief is voor dat gebied.

In de eerste plaats dient een woord van dank te worden gericht aan de boeren, zonder wier medewerking het verkrijgen van tal van waardevolle gegevens niet mogelijk was geweest. Voorts dient te worden herinnerd aan de hulp, welke voor de uitvoering en de organisatie van de enquête werd ontvangen van de Provinciale Voedselcommissaris en diens plaatselijke bureauhouders in de betrokken gebieden.

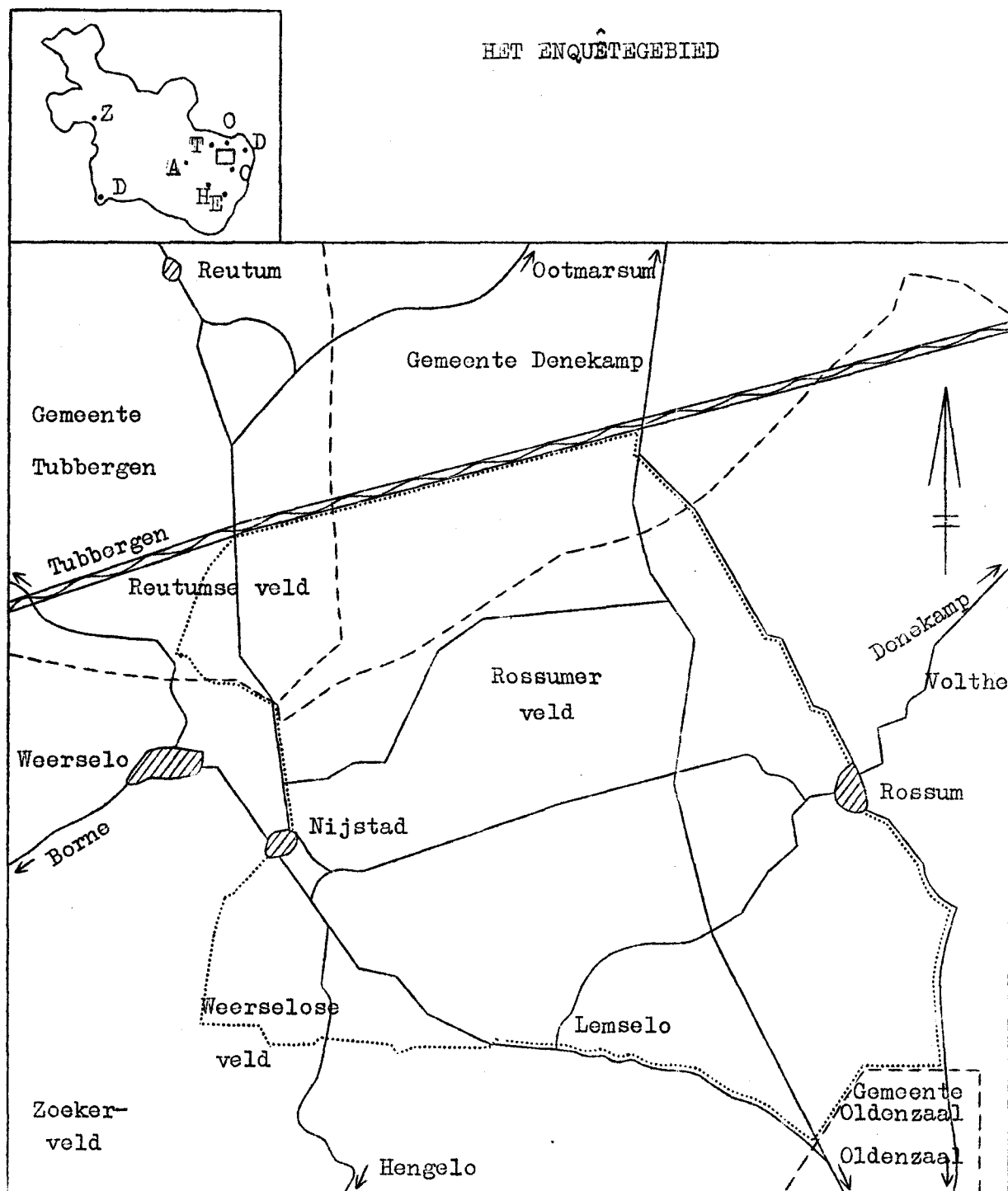
In het streekverbeteringsgebied is een commissie in het leven geroepen van welker activiteit en samenwerking het welslagen van de opzet mede afhankelijk is.

Het ligt in de bedoeling uit dit rapport een samenvattend "streekboekje" samen te stellen, hetwelk aan de boeren in het gebied zal worden aangeboden.

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT,
AFDELING STREEKONDERZOEK

RIJKSLANDBOUWCONSULENTSCHAP
VOOR OOST-OVERIJSSSEL

oktober 1957

INLEIDING ¹⁾

De streek rondom de plaatsen Weerselo en Rossum maakt deel uit van het streekverbeteringsgebied Rossumerveld-Zoekerveld, dat bijna geheel gelegen is op het grondgebied van de gemeente Weerselo. Een gedeelte van dit gebied is in 1956 geëncquêteerd, nl. het gedeelte tussen Weerselo-Nijstad, Lemselo, Rossum en het kanaal Almelo-Nordhorn. In dit rapport zal het enquêtegebied worden aangeduid met de naam "Rossum". Men kan niet spreken van een geïsoleerde ligging van dit gebied, want het bevindt zich grotendeels tussen twee vrij belangrijke verkeerswegen, de wegen Oldenzaal-Tubbergen en Oldenzaal-Ootmarsum. Ook zijn Almelo, Borne, Hengelo en Enschede gemakkelijk bereikbaar.

Het gebied zelf beschikt tevens over een wegennet, dat vroeger een vrij onsystematisch beeld vertoonde en zich merendeels concentreerde rondom de oude esgronden; ontginningen, verbeterde afwatering en de totstandkoming van de ruilverkaveling (1956) hebben geleid tot een belangrijke verbetering en uitbreiding van dit wegstelsel. Tevens zijn er veel voormalige zandwegen geasfalteerd.

Kenmerkend voor dit gebied is de hoogteligging t.o.v. de omringende gronden: aan alle zijden is het door hogere gronden omgeven, hetgeen vooral in vroegere jaren waterstaatkundige problemen te voorschijn riep. De telkens voorkomende wateroverlast werd nog versterkt door latere ontbossing en de ontginning van drassig-venige heidegronden, waardoor dit z.g. "bekken van Weerselo" niet - zoals voorheen - het overvloedige water geleidelijk afstond.

In de laatste tijd is er zeer veel aandacht besteed aan de problemen rondom de afwatering. Zo werden - naast de ruilverkaveling in engere zin - de beken genormaliseerd en gekanaliseerd, terwijl nieuwe afvoersloten werden aangelegd en oude watergangen verbeterd.

De ruilverkaveling is in zoverre gereedgekomen, dat de toedeling der nieuwe kavels reeds achter de rug is. Grotendeels zijn ook de verbeteringen op cultuurtechnisch gebied tot stand gekomen; in het noordelijke gebiedsdeel wordt daaraan nog gewerkt.

Hoewel het peil in beken en afvoersloten thans goed geregeld is, zijn er nog tal van percelen - vooral 's winters en in het voorjaar - te drassig; dit is o.a. te wijten aan het voorkomen van leemrijke lagen, zoals men deze op wisselende diepte in de ondergrond kan aantreffen.

---

1) Instructief met betrekking tot dit gebied is tevens:
H.D. de Vries Reilingh - Weerselo (sociografieën van
Plattelandsgemeenten II)
Uitgave: Dir. v.d. Landbouw - 1949

Zoals werd opgemerkt, zijn er binnen het gebied belangrijke hoogteverschillen te constateren; de hoogste delen worden gevormd door de oude bouwessen, o.a. de Rossumer en Lemseler es, elk liggende op een hoogte van 29 à 30 m + N.A.P., en de Weerseler es (20 m + N.A.P.). Van zuidoost naar noordwest daalt de bodem van ongeveer 32 m tot 18 m + N.A.P.; de beken hebben een dienovereenkomstig verloop.

Tussen de Rossumer-, Weerseler- en Lemselerbeek liggen de essen van Rossum en Lemselo, die de algemeen kenmerkende ovale vorm nog bezitten. Langs de lange zijden der essen en anderzijds begrensd door beken liggen de groengronden (grasland op beekafzettingen).

Aan de korte zijden der essen en voorts geflankeerd door de groengronden liggen de z.g. "velden"; oorspronkelijk en voornamelijk bestonden deze uit heide, bos en veen. De heide werd gebruikt voor schapen- en bijenteelt, tevens voor het steken van plaggen; de bossen leverden brand- en timmerhout, eikels en beukenoten voor de varkens, terwijl het geheel tevens als jachtterrein dienst deed.

Vroegere hoogteverschillen werden in de loop der eeuwen enigermate genivelleerd door beekafzettingen in de dalen. Daarentegen werden de esgronden regelmatig door plaggenmest e.d. opgehoogd. Deze essen verkregen door de langdurige bewerking, bemesting en teelt een goed doorlatende en kruimelige structuur en een behoorlijk absorptievermogen door het hoge humusgehalte.

Evenwel veroorzaakten de plaggen en de eenzijdige roggeteelt een te hoge zuurgraad. In dit opzicht onderging de bouwgrond door het gebruik van kalk en slakkenmeel een aanmerkelijke verbetering. Tegenwoordig worden ook nog veel percelen bekalkt.

Vroegere ontginningen hadden veelal plaats op schrale gronden; de toen nog gebrekkige kennis van de bodem was vaak mede oorzaak van het minder geslaagd zijn van deze ontginningen; o.a. werd de oerbank slechts gedeeltelijk verwijderd en bleek de bouwvoor te zuur te zijn. Bij de nieuwe ontginningen werd geprofiteerd van de in de oerbank verzamelde hoeveelheden plantenvoedende stoffen. Mede door compostbemesting werden de grondwaterstand, het absorptievermogen en de bodemstructuur belangrijk verbeterd.

Door goede bewerking is de Rossumer es kwalitatief als de beste te beschouwen. Tevens zijn daar voldoende groengronden voor het houden van vee, waardoor ook voor deze esgronden meer stalmest beschikbaar kwam dan elders.

Op summiere wijze werd in het voorgaande ingegaan op de problemen betreffende de bodem en het gebruik daarvan, mede in verband met de waterstaatkundige toestand. Hoewel in hoofdstuk III de bodemkundige situatie wordt behandeld, is het noodzakelijk voor het goed verstaan van de aan de orde komende vraagstukken enig globaal inzicht te hebben.

Immers is de structuur van landschap en bodem ook in dit gebied bepalend voor de nederzettingenvorm. Niet geschikt voor bebouwing waren oorspronkelijk de drassige broekgronden. De schralere heidegrond - van secundair belang voor de uitoefening van het agrarisch

bedrijf - was door de afstand tot es- en groengronden evenmin een geschikte plaats voor boerderijenbouw. Voor de ontginning der velden had de boerderijenbouw dan ook plaats in het grensgebied van groengronden en essen. Als resultaat daarvan werden de bedrijven rondom de essen gegroepeerd; dienovereenkomstig spreekt men van "krans-esdorpen", waarvan Lemselo en Rossum duidelijke voorbeelden zijn.

Sinds omstreeks 1900 is het oorspronkelijke bebouwingsbeeld door ontginning en ontwatering sterk gewijzigd. Heide- en veengronden (o.a. van Rossumer- en Lemselerveld) werden voornamelijk herschapen in grasland. Zo is - volgens gemeentelijke opgaven - in de periode van 1910-1930 in de gemeente Weerselo het areaal bos en woeste grond met ruim 1200 ha verminderd, terwijl de oppervlakte cultuurgrond met een bijna gelijke oppervlakte toenam. Naar schatting is het areaal bos en woeste grond van 1930 tot 1940 met 550 à 600 ha verminderd. Daar de toegevoegde cultuurgrond voor driekwart als grasland in gebruik kwam, bracht dit wel enige verschuiving in de bouwland-grasland verhouding; dit blijkt wel uit de volgende cijfers.

Tabel. 1

VERANDERINGEN IN HET GRONDGEBRUIK
IN DE GEMEENTE WEERSELO

Jaar	Oppervlakte cultuurgrond in ha	Percentage cultuurgrond, in gebruik als grasland	Indexcijfer (oppervlakte in 1910 - 100)	
			voor alle cultuurgrond	voor het grasland
1910	5974	50	100	100
1920	6727	54	113	120
1930	7159	56	120	134
1939	7733	68	130	175
1950	7645	70	128	179
1955	7388	70	124	177

Bronnen: Directie van de Landbouw, 1910 - 1930
C.B.S. 1939 - 1955

Al deze veranderingen hebben niet nagelaten haar stempel op de agrarische sector te drukken, o.a. wat betreft de plaatsing van boerderijen. In het ontginningsgebied, dat gekenmerkt wordt door rechthoekige verkaveling, zijn nieuwe boerderijen geplaatst, waardoor verdere dorpsvorming werd tegengegaan en dus verspreide bebouwing sterk in de hand werd gewerkt. Bovendien is de dorpsbebouwing weinig systematisch.

In de laatste decennia echter werd deze gang van zaken enigermate tegengegaan door het bouwen van parochiekerken (o.a. Rossum-Volte) waaromheen kerkdorpen ontstonden. Dit nam evenwel niet weg, dat de verspreide ligging het algemene bebouwingsbeeld bleef bepalen, hetgeen door tabel 2 wordt geïllustreerd.

Tabel 2

SPREIDING DER BEVOLKING

Gemeente-onderdeel	% van de totale bevolking
Weerselo	7,9
Nijstad	2,0
Rossum	4,3
Saasveld	2,0
Deurningen	3,4
Verspreide huizen	30,4

Bron: C.B.S. - volks- en beroepstelling 1947

Ondanks de belangrijke industrialisatie van Nederland gedurende het laatste decennium bleef de gemeente Weerselo haar sterk agrarische karakter behouden. Van de totale beroepsbevolking werkte 61% in de landbouw (1947). Daar er tot heden niet veel andere dan agrarische werkgelegenheid binnen het gemeentelijke gebied is te vinden, behoeft het niet te verwonderen, dat een groot deel van de niet-agrarische beroepsbevolking elders werkt (58%).

Tabel 3

BEROEPSBEVOLKING EN FORENSISME

Beroep	Aantal werkende personen	Percentage van de beroepsbevolking	Percentage van de forensen
Landbouw	2319	61	2
Overige beroepen	1506	39	58
Alle beroepen	3825	100	25

Bron: C.B.S.- volks- en beroepstelling 1947

Uit tabel 3 blijkt dus, dat meer dan de helft van de niet-agrarische beroepsbevolking buiten de gemeente haar brood verdient. Een nog sterkere agrarische inslag kenmerkt het gebied van Rossum. De afwezigheid van industrie en nijverheid heeft ten gevolge, dat de natuurlijke aanwas van de agrarische bevolkingsgroep afvloeit naar andere bedrijfstakken. Met name de metaal-, textiel- en bouwnijverheid in de omringende grote plaatsen trekken veel mensen aan, vooral nu na de Tweede Wereldoorlog deze industrieën een belangrijke expansie hebben ondergaan. Ruim driekwart van de boerenzoons, die buiten de landbouw werken, is in de nijverheid buiten de gemeente tewerkgesteld.

Het is dienstig hier tevens enkele opmerkingen te plaatssn over de verzameling van de voor dit onderzoek noodzakelijke gegevens. Daar de bestaande statistieken slechts ten dele konden worden gebruikt, is er in 1956 een enquête gehouden onder de agrariërs zelf; voor beantwoording der gestelde vragen kwamen alle grondgebruikers in aanmerking, die 1 ha of meer cultuurgrond in gebruik hebben. Als resultaat kan worden vermeld, dat van de 228 grondgebruikers er 200 (88%) hun medewerking aan dit onderzoek hebben verleend. Dit onderzoek werd uitgevoerd door het Landbouw-Economisch Instituut (afdeling Streekonderzoek) in nauwe samenwerking met de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst te Hengelo.

Het merendeel van de in dit rapport vermelde cijfers heeft betrekking op de z.g. A- en B-bedrijven, dat zijn respectievelijk de bedrijven van "zuivere" boeren en van boeren met een nevenberoep. Van de A- en B-bedrijven heeft 91% aan dit onderzoek medewerking verleend. In slechts enkele gevallen zijn gegevens van C-bedrijven (grondgebruikers met een niet-agrarisch hoofdberoep) en D-bedrijven (rustende boeren en landarbeiders) vermeld.

Daar het historisch-statistisch materiaal de gehele gemeente omvat, terwijl Rossum daar slechts een onderdeel van is, is het niet mogelijk van verschillende onderdelen de historische ontwikkeling over een aantal jaren te schetsen. Helaas, moet dan ook worden volstaan met een momentopname van de huidige wijze, waarop de landbouw in Rossum wordt uitgeoefend en de omstandigheden waaronder deze plaats heeft.

Ten einde de leesbaarheid van het rapport niet te schaden zijn slechts enkele tabellen tussen de tekst geplaatst; het grootste deel is als bijlage daaraan toegevoegd, waarnaar in de tekst zal worden verwezen.

HOOFDSTUK I

DE PRODUKTIE-OMSTANDIGHEDEN

§ 1. A l g e m e e n

Onder de term produktie-omstandigheden moeten worden verstaan, de omstandigheden waaronder de individuele boer zijn bedrijf moet voeren en waarin hij in de meeste gevallen als enkeling praktisch geen wijziging kan brengen. Als zodanige omstandigheden kunnen worden aangemerkt: de grond, grootte der bedrijven, verkaveling, pacht-eigendomsverhouding, kwantiteit en kwaliteit van de arbeid e.d.

Het is duidelijk, dat de bedrijfsorganisatie in grote lijnen door de produktie-omstandigheden wordt bepaald. In dit hoofdstuk zullen deze worden besproken; vervolgens zal de bedrijfsorganisatie zelf ter sprake komen. De belangrijkste gegevens over de landbouw in Rossum zullen in een slothoofdstuk worden aangegeven; tevens zullen enkele suggesties worden vermeld, die mogelijkterwijs ter verhoging van het peil van de landbouw van het onderhavige gebied zouden kunnen dienen.

§ 2. G r o o t t e d e r b e d r i j v e n

Voor al bij de kleinere bedrijven is er een aantal grondgebruikers van wie het eigenlijke hoofdberoep niet dat van boer is.

Lettend op het hoofdberoep kan men de grondgebruikers in een viertal beroepsgroepen verdelen, zoals in het slotgedeelte van de inleiding is vermeld. Dit geeft voor Rossum het volgende resultaat.

Tabel 4

GRONDGEBRUIKERS NAAR BEROEPSGROEP¹⁾

Groep	Aantal bedrijven					Percentage van de cultuurgrond	Gemiddelde grootte v/d bedrijven in ha
	in totaal	1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	≥ 10 ha		
A	134	2	22	67	43	84	9,9
B	20	-	4	14	2	8	6,4
C	38	22	13	2	1	7	2,9
D	8	8	-	-	-	1	2,7
Alle geënquêteerden	200	32	39	83	46	100	7,9

¹⁾ Dit betreft alleen de geënquêteerden.

Bron: C.B.S.-landbouwtelling mei 1955; L.E.I.-beroepsindeling

Ter toelichting moge het volgende dienen. De "zuivere boeren" (groep A) vormen zowel wat het aantal bedrijven betreft, als de hoeveelheid cultuurgrond de grootste groep, nl. 67% der bedrijven en 84% van de cultuurgrond.

Slechts 10% der grondgebruikers behoort tot de B-groep (boeren met nevenberoep), met maar 8% van de cultuurgrond in gebruik, waardoor de gemiddelde bedrijfs-grootte belangrijk minder is dan die van groep A.

Wat betreft de nevenberoepen der bedrijfshoofden van de B-groep: deze zijn nauw verbonden met de landbouw, zoals melkrijder, monsternemer, grondwerker, e.d. 1)

Met de hoofdberoepen van de C-groep is het tegenovergestelde het geval: circa twee derde van deze 38 personen is werkend in industrie, ambacht, handel en verkeer, terwijl van de nauw bij de landbouw betrokkenen er nog 6 grondwerkers zijn. 1) Slechts 7% van de cultuurgrond is bij deze groep in gebruik, hetgeen aanzienlijk meer is dan bij de D-groep, die maar 1% van de cultuurgrond ter beschikking heeft.

Zoals reeds werd opgemerkt, zal in het volgende voornamelijk aandacht worden besteed aan de groepen A en B tezamen.

Aangezien de op blz. 5 vermelde sociografie over Weerselo enige cijfers vermeldt over de aantallen grondgebruikers per grootteklasse in Rossum en andere buurtschappen der gemeente, is het van belang enkele cijfers daarvan over te nemen.

Tabel 5

DE BEDRIJVEN VAN 1 HA EN GROTER
PER GROOTTEKLASSE

Gebied	Percentage van alle bedrijven, behorend tot de grootteklasse van			
	1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10 ha en groter
Rossum, Lemselo en Nijstad (in 1944)	19	29	29	23
Het streekverbete- ringsgebied (in 1955)	18	20	39	23

Hoewel de afbakening van beide gebieden niet geheel gelijk is, betreft het toch praktisch in beide gevallen hetzelfde gebied.

Dat het aantal bedrijven van 1-5 ha zowel absoluut als relatief is verminderd, komt overeen met de gang van zaken in de gehele gemeente Weerselo. Het resultaat is een groter aantal bedrijven van 5-10 ha. Kennelijk is er een aantal kleine bedrijven opgeheven; de vrijkomende grond werd ten dele bij reeds bestaande bedrijven gevoegd. Ook het totale aantal bedrijven werd iets geringer.

1) Zie ook bijlage 1

In elk geval is uit de cijfers van tabel 5 te concluderen, dat sinds 1944 de gemiddelde bedrijfsgrrootte een niet onbelangrijke verbetering heeft ondergaan. Het onderzoek in dit gebied heeft dienovereenkomstig uitgewezen, dat in 56 gevallen de geënquêteerde bedrijven (groepen A+B+C+D) zijn vergroot. Als oorzaken van bedrijfsvergrotingen zijn te noemen: aankoop van grond (voornamelijk vóór 1939), bijpachten (na 1930), ontginning (voornamelijk in de periode van 1930-1939) en de ruilverkaveling (na 1950).

Daarnaast is er in 28 gevallen sprake geweest van bedrijfsverkleiningen, nl.: in de helft der gevallen door de ruilverkaveling, voorts door beëindiging van het pachten van los land, bedrijfssplitsing en boedelscheiding. De cultuurgrond behorende bij de bedrijven met een mannelijk bedrijfshoofd (aantal: 187) is sinds de aanvaarding of stichting der bedrijven met 7% toegenomen. Voor de klasse van 5-7 ha is er zelfs sprake van een toeneming van ruim 10%.

Het voorgaande is in bijlage 2 uitvoerig vermeld.

§ 3. V e r k a v e l i n g e n o n t s l u i t i n g

Bij dit onderzoek werd de nodige aandacht besteed aan de verkaveling van het gebied. Indien het gemiddelde aantal per bedrijf als maatstaf wordt gehanteerd, dan is het algemene beeld niet als ongunstig te kwalificeren, daar dit aantal hier 2,8 bedraagt. Een vergelijking met gelijksoortige cijfers voor Limburg (7,8), Noordbrabant (5,3), Gelderland (3,3), Drente (5,1) en Overijssel (3,4) toont dit op overtuigende wijze aan.

Uiteraard loopt het gemiddelde aantal kavels op naarmate het grotere bedrijven betreft. Slechts 8% der bedrijven heeft 6 of meer kavels.

Het is interessant de uitkomsten van dit onderzoek te vergelijken met de resultaten van het onderzoek in de agrarische zandgemeenten 1), die als vrij slecht werden beoordeeld.

Tabel 6

VERGELIJKING VAN DE VERKAVELINGSGEGEVENS

Groepen A + B

Gebied	Aantal kavels per bedrijf	Gemiddelde kavelgrootte in ha	Percentage kavels, liggend t.o.v. de bedrijfsgebouwen op een afstand van				
			minder dan 200m	200-500m	0,5-2 km	2-5 km	5 km en verder
Negen agrarische zandgemeenten (in 1950)	5,1	1,99	31	15	32	18	4
Rossum (in 1955)	2,8	3,37	49	15	25	10	1

Bron: L.E.I.

Voor al de gemiddelde kavelgrootte vormt een gunstige factor voor Rossum.

1) L.E.I. - Het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden (1951)

Deze betere verkavelingssituatie is enerzijds verklaarbaar door de verspreide ligging der boerderijen, anderzijds is deze te danken aan de onlangs tot stand gekomen ruilverkaveling. 1)

Bepaald uitstekend is de bereikbaarheid van de kavels: 76% daarvan ligt aan een harde weg, 23% aan een zandweg, terwijl slechts 1% niet aan een weg ligt (recht van overpad). Wat betreft de onderhoudstoestand der wegen is reeds opgemerkt, dat deze zeer veel verbeterd is. In tegenstelling tot het later ontgonnen gebied zijn de wegen op en rondom de essen nog te bochtig. Over het algemeen is de kwaliteit der wegen uitstekend. De perceelsvorm is meestal wel zodanig, dat dit voor de bewerking geen bijzondere moeilijkheden oplevert, hoewel erop dit punt wel enig verschil is tussen de vanouds in gebruik zijnde gronden en de in latere jaren ontgonnen percelen. De normalisatie der beken heeft veel tot verbetering der oorspronkelijk kromme en spitsstoelopende perceelsvorm bijgedragen.

Het uit een oogpunt van graslandgebruik immer ongunstige verschijnsel van permanente hooiweiden wordt nog bij 14% van de bedrijven aangetroffen. Het betreft hier doorgaans de verafgelegen percelen (verder dan 5 km).

Voor een gedetailleerder overzicht van de verkavelingstoestand moge worden verwezen naar bijlage 3.

§ 4. P a c h t e n e i g e n d o m

Van de cultuurgrond is 90% in eigendom van de grondgebruikers. Een vergelijking met de gemeente Weerselo, het zandgebied van Overijssel en de zandgronden in Nederland (totaal) wordt in tabel 7 weergegeven.

Tabel 7

GROND IN EIGENDOM 1)

	Rossum 2)	Gemeente Weerselo 3)	Zandgebied Overijssel 3)	Zandgronden Nederland 3)
Percentage cultuurgrond in eigendom	90	84	76	55

Bron: C.B.S.-landbouwtelling, mei 1955 (excl. Rossum)

- 1) Van de bedrijven met 1 ha of meer cultuurgrond
- 2) Van de groepen A + B (≥ 1 ha)
- 3) Alle grondgebruikers ≥ 1 ha

Relatief bezien is er dus in Rossum een hoog percentage van de cultuurgrond in eigendom. Het behoeft daarom niet te verwonderen, dat 78% der bedrijven alle in gebruik zijnde grond in eigendom heeft en dat tevens bij 90% van de

1) Volgens De Vries Reilingh betreft deze 2700 ha (a.w.pag.119)

bedrijven de gebouwen in eigendom zijn.

Ook ten opzichte van omliggende gemeenten blijft Rossum wat betreft het percentage eigendomsgrond aan de top. Zo zijn deze percentages voor Tubbergen, Denekamp en Losser resp. 88, 84 en 72%.

Het pachten van grond en gebouwen komt bij de kleinere bedrijven meer voor dan bij grotere. Verdere gegevens per grootteklasse zijn in bijlage 3 vermeld.

HOOFDSTUK II. DE AGRARISCHE BEVOLKING

Zonder uitvoerig aandacht te schenken aan de agrarische bevolking is het niet mogelijk een verantwoord economisch-sociografisch rapport op te stellen. Immers oefenen direct naast de produktie-omstandigheden de aard en samenstelling van de bevolking grote invloed uit op de wijze, waarop de landbouw wordt bedreven. In het volgende zullen daarom enige demografische en sociale verschijnselen worden besproken, voor zover deze in het kader van dit onderzoek van belang kunnen worden geacht.

§ 1. De gezinsstructuur

In dit gebied is het gezinsbedrijf dominerend, hetgeen inhoudt, dat bedrijven met overwegend vreemde arbeidskrachten niet voorkomen. Van uitermate groot belang is daarbij de samenstelling der gezinnen. Bijlage 3 geeft dienaangaande een overzicht. Opmerkelijk is het relatief grote aantal vrouwelijke (vnl. weduwen) en ongehuwde mannelijke bedrijfshoofden, vooral bij de bedrijven in de grootteklasse van 3-10 ha, terwijl bij ruim 12% van de bedrijven van kinderloze gezinnen sprake is.

Bij bedrijven met ongehuwde mannelijke bedrijfshoofden of kinderloze gezinnen (samen ruim 22% der bedrijven) is uit de aard der zaak geen sprake van het zo netelige boerenzoonsvraagstuk, althans momenteel niet.

Wel is dit reeds het geval bij de 11 bedrijven, waarop nu twee of meer (schoon-)zoons werken, terwijl een deel der 40 bedrijven, elk met één meewerkende (schoon-)zoon, in de naaste toekomst met dit probleem van doen zal hebben. (zie bijlage 4)

In het navolgende zal nog nader op deze zaak worden ingegaan.

Het is een bekend verschijnsel in de Nederlandse landbouw, dat het percentage oudere boeren vrij hoog is. Dit gegeven kan op de invoering van nieuwe landbouwmethoden van belangrijke invloed zijn. Immers staat de jongere generatie meer open voor nieuwe methoden, terwijl de oudere boeren in eerste instantie een vernieuwing niet altijd als een verbetering beschouwen.

Bij beschouwing van de leeftijdsopbouw der mannelijke bedrijfshoofden in Rossum blijkt een belangrijk aantal 65 jaar of ouder te zijn.

Om enigermate een indruk van deze leeftijdsopbouw te verkrijgen zijn in tabel 8 vergelijkende cijfers geplaatst.

Tabel 8

LEEFTIJDOPBOUW DER MANNELIJKE BEDRIJFSHOOFDEN

Gebied	Percentage mannelijke bedrijfshoofden in de leeftijdsklasse van				
	jonger dan < 30 jaar	30-39 jaar	40-49 jaar	50-64 jaar	65 jaar en ouder
Elf zandgemeenten (alleen groep A)	5	20	28	35	12
Raalte (groepen A+B+C)	5	20	30	34	11
Haaksbergen (groepen A+B+C)	4	16	30	39	11
Rossum (groepen A+B)	2	15	26	40	18

Ten opzichte van de andere vermelde gebieden maakt Rossum een minder gunstige indruk: 58% van de bedrijfshoofden is ouder dan 50 jaar. Op de bedrijven van 10-15, 15-20 en groter dan 20 ha zijn de percentages resp. 71, 63 en 68. Dit alles vertoont dus een vrij ongunstig beeld. Men zie voorts bijlage 5.

§ 2. Bedrijfsopvolging

Onder bedrijfsopvolging is te verstaan: het afstand doen van het voormalige bedrijfshoofd ten gunste van zijn opvolger.

Indien op een bedrijf van redelijke grootte één meewerkende zoon is, dan ligt het voor de hand, dat deze zijn vader zal opvolgen. Veelal omvat het gezin meer dan één zoon en indien alle zoons boer wensen te worden komen er moeilijkheden, die in het verleden meestal niet gezien of althans onderschat werden. Vroeger kon men ook door ontginning van woeste grond en splitsing van grote, reeds bestaande, bedrijven aan dit probleem het hoofd bieden, doch thans zijn deze mogelijkheden niet meer reëel. Immers is de voor ontginning in aanmerking komende grond minimaal, terwijl bedrijfssplitsing om economische redenen verre van aanbevelenswaardig is. Thans is dus de situatie zo, dat in de toekomst slechts één opvolger per bedrijf zelfstandig bedrijfshoofd zal kunnen worden; m.a.w. het aantal der bedrijven is bepalend voor het aantal zoons, dat de huidige bedrijfshoofden zal opvolgen. Veel boerenzoons zullen daarom moeten kiezen tussen een ondergeschikte positie in de landbouw en een werkkring in een der niet-agrarische sectoren. Dit laatste is dus een kwestie van afvloeiing, welk vraagstuk elders ter sprake komt.

Vaak blijkt uit de leeftijd, waarop de bedrijfshoofden in het huwelijk zijn getreden, de moeilijkheid om een bedrijf te kunnen beginnen. Zoals uit tabel 9 blijkt, is de gemiddelde huwelijksleeftijd van de huidige bedrijfshoofden 35 à 36 jaar. Dit is een hoge huwelijksleeftijd, te meer, daar het kleine-boerenonderzoek een leeftijd van $29\frac{1}{2}$ jaar aangeeft. Dat dit ten nauwste verbonden is aan de

bedrijfsopvolging blijkt reeds uit het feit, dat 48% van de bedrijfshoofden gelijk met **het overnemen van het bedrijf** in het huwelijk trad. Althans is het duidelijk, dat het de gewoonte is eerst een bedrijf (of uitzicht daarop) te hebben, en pas dan te trouwen. Slechts 20% huwde voordat een bedrijf kon worden aanvaard.

Tabel 9

LEEFTIJD BIJ HUWELIJK EN AANVAARDING VAN EEN BEDRIJF

Groepen A + B

Grootte- klasse van het huidige bedrijf	Aantal gehuw- de man- nelijke bedrijfs- hoofden	Gemidd. leeftijd		Perc. gehuwde mannelijke bedrijfshoofden, dat een bedrijf aanvaard heeft		
		bij hu- welijk	bij be- drijfs- aanvaar- ding	vóór	gelijk met	na
				het eerste huwelijk		
1- 3 ha	1	43,0	34,0	100	-	-
3- 5 ha	20	35,0	34,5	30	65	5
5- 7 ha	35	31,8	31,7	29	54	17
7-10 ha	28	35,4	37,2	25	43	32
10-15 ha	19	34,6	37,4	26	32	42
15-20 ha	11	37,6	31,6	64	36	-
≥ 20 ha	10	33,8	32,4	40	50	10
Alle grootte- klassen	124	35,9	34,1	32	48	20

Bron: L.E.I.

De leeftijd, waarop een bedrijf werd overgenomen, ligt zeer hoog, nl. gemiddeld 34 jaar. Bijlage 5 leert bovendien, dat 42% van de tegenwoordige bedrijfshoofden pas na **zijn** 35e jaar bedrijfshoofd werd; slechts 28% van hen werd dit voor het 30e jaar.

Als oorzaak daarvan is aan te wijzen het op late leeftijd afstand doen der vorige bedrijfshoofden. Uit bijlage 6 blijkt, dat 76% der bedrijven beschikbaar kwam door overlijden, hoge leeftijd of rentenieren van de voormalige bedrijfshoofden, van wie zelfs 51% 70 jaar of ouder was, alvorens een opvolger kon beginnen.

Zoals werd opgemerkt is het praktisch niet meer mogelijk het aantal bedrijven door ontginning of splitsing noemenswaard uit te breiden. De aspirant-bedrijfshoofden zijn dus geheel aangewezen op het vrijkomen van de huidige bedrijven. Daar de tegenwoordige bedrijfshoofden in het algemeen de neiging vertonen pas op 70- à 75-jarige leeftijd hun bedrijf vaarwel te zeggen, blijft er voor de jongeren niets anders over dan op latere leeftijd bedrijfshoofd te worden of een niet-agrarisch beroep te kiezen. Uit het voorgaande kan dus worden geconcludeerd, dat ondanks het op latere leeftijd zelfstandig worden, de boer in Rossum 36 à 37 jaar zijn bedrijf uitoefent.

Vóór de bedrijfsaanvaarding was bijna 2/3 deel van de boeren als meewerkende zoon op het ouderlijk bedrijf werkzaam,

terwijl nog 6% dit combineerde met het verrichten van arbeid op andere landbouwbedrijven (boerenknecht). Bovendien had 20% van hen een volledige dagtaak als boerenknecht. Thans werken nog slechts twee zoons als knecht. Praktisch alle bedrijfshoofden zijn dus van agrarische afkomst. Opmerkelijk is, dat bij een belangrijk aantal van de bedrijfshoofden de desbetreffende vaders een groter bedrijf hadden. Het blijkt, dat veel zoons van voormalige boeren met een bedrijf van ruim 20 ha nu een bedrijf hebben van de grootte van 7 tot uiterlijk 20 ha. Was voorheen 57% van de bedrijven kleiner dan 10 ha, thans betreft dit 68% der bedrijven. Daar er sinds de bedrijfsoverneming weer tal van bedrijven zijn vergroot, volgt daaruit, dat bij aanvaarding der bedrijven een belangrijke oppervlakte bij de vorige bedrijfshoofden in gebruik is gebleven.

Wat betreft de afkomst der huidige bedrijfshoofden kan worden opgemerkt, dat van de vaders er 8 landbouwer met nevenberoep, 1 landarbeider en 1 niet-agrariër waren.

§ 3. De kinderen der bedrijfshoofden

Uit de gezinsstructuur van Rossum-Weerselo bleek, dat 14% der gezinnen kinderloos is; 117 gezinnen hebben kinderen. Het gemiddelde kindertal van de normale gezinnen is 4,3, zoals blijkt uit tabel 10.

Tabel 10

GEMIDDELD KINDERTAL

Grootte- klasse	Aantal gezin- nen	Aantal kinderen				
		in totaal	per gezin	jonger dan 15 jaar	van 15 jaar en ouder	
					mannelijk	vrouwelijk
1- 3 ha	1	1	1,0	1	-	-
3- 5 ha	20	66	3,3	21	26	19
5- 7 ha	36	153	4,2	84	37	32
7-10 ha	27	123	4,5	74	25	24
10-15 ha	19	92	4,8	47	24	21
15-20 ha	11	34	3,0	26	5	3
≥ 20 ha	10	70	7,0	30	22	18
Alle grootte- klassen	124	539	4,3	283	139	117

Bron: L.E.I.

Daar Rossum en omgeving een uitsluitend rooms-katholieke bevolking heeft is het gemiddelde kindertal in dit verband aan de lage kant; doch de hoge huwelijksleeftijd is daaraan niet vreemd. Het bij andere onderzoekingen geconstateerde verband tussen bedrijfsgrootte en kindertal is ook hier aanwezig; in de grootteklassen van 1-5 ha, 5-10 ha en ≥ 10 ha is het gemiddeld kindertal resp. 3,2, 4,4 en 4,9; naarmate dus de bedrijven groter zijn is ook het kindertal groter.

Ongeveer 53% van de kinderen van normale gezinnen is jonger dan 15 jaar, terwijl een vierde deel uit zoons ≥ 15 jaar bestaat.

Naast het kindertal is het in verband met eventuele moeilijkheden bij de bedrijfsopvolging van belang om geïnformeerd te zijn over de bezigheden der kinderen.

Daaruit is nl. een indruk te verkrijgen over de afvloeiing der zoons. Het ligt voor de hand, gezien de geringe kansen om bedrijfshoofd te worden of om andere redenen, dat een aantal zoons een bestaan buiten de landbouw heeft gezocht. Bijlage 7 geeft daarover inlichtingen.

Van de 164 zoons van 15 jaar en ouder werkt bijna 54% buiten de landbouw, een percentage, dat belangrijk hoger ligt dan hetgeen bij het kleine-boerenonderzoek werd gevonden. Echter moet daarbij worden bedacht, dat dit een situatie van zeven jaren geleden betreft.

Van de in de landbouw werkende zoons zijn er 46 geheel en 13 gedeeltelijk aan het ouderlijke bedrijf verbonden (samen 91%). Uit tabel 11 zijn enkele belangrijke gevolgtrekkingen te maken.

Tabel 11

ZOONS, DIE NIET-ZELFSTANDIG IN DE LANDBOUW WERKEN

Groepen A + B

Leeftijds- klasse	Aantal zoons	Percentage zoons, dat			
		uitsluitend op het ouderlijke bedrijf werkt	gedeeltelijk op het ouderlijke bedrijf werkt	een andere niet-zelf- standige werkkring heeft	een niet- zelfstan- dige werkkring in de land- bouw heeft
15-24 jaar	74	23	8	4	35
25-34 jaar	63	35	10	3	48
35 jaar en ouder	15	47	7	-	54

Bron: L.E.I.

Daaruit valt op te merken, dat de jongere zoons veel minder geneigd zijn op een landbouwbedrijf te wachten; bij de oudere - met name bij degenen, die ouder dan 35 jaar zijn - is daarentegen de realisering van een bedrijfsopvolging in diverse gevallen een kwestie van nog enkele jaren, om welke reden zij vermoedelijk een overgang naar een ander beroep - meestal als ongeschoold arbeider - lang niet aantrekkelijk vinden. Bovendien is het op verschillende bedrijven reeds zo, dat de oudere zoon in feite de bedrijfsvoering is toevertrouwd, terwijl officieel de vader nog als bedrijfshoofd wordt erkend.

Belangrijk is het grote aantal zoons, dat buiten de landbouw werkt, nl. 88, van wie er al minstens 18 als ongeschoold arbeider zijn afgevloeid. Omtrent de mate van

afvloeiing geven de hiernavolgende cijfers betreffende de generatiedruk enig inzicht.

Tabel 12

GENERATIEDRUK

Groepen A + B

Grootte- klasse	Aantal bedrij- ven (a)	Aantal niet zelfstandig in de land- bouw werken- de zoons(b)	Generatiedrukcijfer $\frac{1}{15} \times \frac{b}{a}$ $\frac{1}{33} \times a$
1- 5 ha	28	8	0,63
5-10 ha	81	27	0,73
10-15 ha	19	10	1,16
≥ 15 ha	26	19	1,61
Alle grootte- klassen	154	64	0,91

Bron: L.E.I.

Ter toelichting op de totstandkoming van deze generatiedrukcijfers moge het volgende dienen. Er wordt van de veronderstelling uitgegaan, dat de in de landbouw werkende zoons ten minste binnen 15 jaar zelfstandig bedrijfshoofd willen zijn. Om aan deze wens te voldoen zou dus gemiddeld $\frac{1}{15}$ van het aantal zoons jaarlijks bedrijfshoofd moeten worden. Daar de bedrijfshoofden gemiddeld 33 jaar in functie blijven komt er dus gemiddeld $\frac{1}{33}$ van het aantal bedrijven vrij.

Indien nu het generatiedrukcijfer 1 is, dan betekent dit, dat op de peildatum voor elk vrijkomend bedrijf althans één opvolger aanwezig is. Voor Rossum is dit cijfer 0,91, hetgeen zou betekenen, dat er niet voor elk bedrijf een opvolger is; bepaaldelijk geldt dit voor de bedrijven, die kleiner dan 10 ha zijn. Op de grotere bedrijven is echter gemiddeld meer dan één opvolger. Uit het feit dat reeds 22 zoons, die de 30-jarige leeftijd gepasseerd zijn, op een bedrijf wachten, blijkt, dat de opvolging stroef verloopt en tevens dat het generatiedrukcijfer met enige voorzichtigheid dient te worden gehanteerd.

Met name op de grotere bedrijven blijkt de afvloeiing niet te beantwoorden aan een noodzakelijk minimum. Als verklaarbare weerstand tegen afvloeiing der zoons is te noemen het probleem van de arbeidsvoorziening. Mochten er al voldoende vreemde arbeidskrachten ter beschikking staan, dan nog veroorzaakt de hoogte der lonen een situatie, waarbij het voor het bedrijfshoofd op zijn minst aantrekkelijk is een of meer zoons zo lang mogelijk als arbeidskracht aan het bedrijf te blijven binden. Daarbij komt nog de ouderlijke vrees, die afvloeiing doet zien als een maatschappelijke degradatie,

waarbij de onbekendheid met andere beroepen ook een rol speelt.

Het gevolg is, dat sommige zoons pas op latere leeftijd een beroep buiten de landbouw gaan zoeken, waarbij zij als ongeschoolden een grote kans maken uit sociaal oogpunt op een der laagste trappen van de maatschappij terecht te komen. Emigratie of een omscholingscursus is voor hen dan de meest voor de hand liggende oplossing.

Anderzijds moet ook worden erkend, dat dit probleem zich elders in veel ernstiger vorm voordoet. Ook kan met voldoening worden geconstateerd, dat vooral voor de lagere technische school en het uitgebreid lagere onderwijs een steeds toenemende belangstelling bestaat van de zijde der agrarische jongeren. Slechts 13% van de buiten de landbouw werkende zoons heeft eerst nog in de landbouw gewerkt; dit is in vergelijking met andere gebieden gering. Voor de jongere zoons is dit percentage nog belangrijk lager dan bij de oudere zoons; daaruit kan de gevolgtrekking worden gemaakt, dat in de loop der jaren nog een gedeelte der jongeren zal afvloeien.

Aangezien de gemeente Weerselo van vrijwel zuiver agrarische structuur is, hebben de meeste der buiten de landbouw werkende zoons.emplooi gevonden in de aangrenzende gemeenten, waar een belangrijk deel van de Twentse industrie is gevestigd. Gegevens over de feitelijke afvloeiing der zoons zijn vastgelegd in bijlage 8.

Tenslotte mag worden geconcludeerd, dat de afvloeiing bij de grote bedrijven in kwantitatieve zin onvoldoende is. Wat betreft de wijze van afvloeiing blijft het zaak erop te letten, dat dit op jeugdige leeftijd gebeurt, terwijl de vakopleiding in geen geval mag worden veronachtzaamd.

§ 4. Landbouwonderwijs en landbouworganisatielevens

De recente snelle ontwikkeling van de landbouwwetenschap en de noodzaak tot rationele bedrijfsvoering stelt steeds zwaardere eisen aan de boer, waarbij vooral een goede theoretische ontwikkeling een onmisbare voorwaarde vormt. Niet ten onrechte is daarom in de laatste jaren sterk aangedrongen op het volgen van landbouwonderwijs. Gezien de grote betekenis, die aan een goede scholing van de boer en zijn meewerkende zoons moet worden toegekend, zijn bij dit onderzoek vragen over het gevolgde onderwijs gesteld. Het resultaat daarvan is samengevat in tabel 13.

Tabel 13

ONDERWIJS DER MANNELIJKE BEDRIJFSHOOFDEN

Groepen A + B

Deelgroep		Aantal mannelijke bedrijfs- hoofden	Percentage mannelijke bedrijfs- hoofden met landbouwonderwijs in de vorm van				
			land- bouw- winter- school	lagere land- bouw- school	alge- mene cursus- sen	andere cursus- sen	zonder land- bouw- onderwijs
Grootte- klasse	1 - 5ha	26	-	4	31	-	65
	5 - 10ha	77	1	8	52	4	35
	10 - 15ha	19	5	-	63	-	32
	15 - 20ha	11	9	18	55	-	18
	≥ 20ha	13	8	8	61	-	23
Totaal		146	3	7	51	2	37
Leef- tijds- klasse	< 30 jr.	3	-	33	33	-	33
	30 - 39 jr.	22	9	23	54	5	9
	40 - 49 jr.	38	5	8	63	3	21
	≥ 50 jr.	83	-	1	45	1	53

N.B. Slechts de hoogste vorm van genoten onderwijs is in rekening gebracht.

Bron: L.E.I.

Van de 146 bedrijfs-
hoofden hebben er 55 geen voortgezet onderwijs gevolgd (d.i. 37%). In aanmerking genomen, dat meer dan de helft der boeren 50 jaar of ouder is, mag niet worden gesproken van een bepaald ongunstige onderwijssituatie, te meer niet, daar blijkt, dat door de jongere boeren veel meer onderwijs is gevolgd.

Op de kleinere bedrijven is de situatie beduidend slechter dan op de grotere, niet alleen wat betreft de intensiteit doch ook wat betreft de vorm van het gevolgde onderwijs. Zo bestaat het gevolgde onderwijs in geheel Rossum voor 81% uit een algemene land- en/of tuinbouw-
cursus en voor 16% uit lagere landbouwschool en landbouw-
winterschool, welke scholen bij de grotere bedrijven meer in de belang-
stelling staan dan bij de kleinere.

Daar het ten opzichte van vroegere jaren een veel gunstiger toestand op onderwijsgebied is, met name door het grotere aantal cursussen en scholen in de tegenwoordige tijd, behoeft het niet te verwonderen, dat de jongere en ook de toekomstige bedrijfs-
hoofden in ruimere mate van het landbouwonderwijs hebben kunnen profiteren. Zo heeft 88% van de 65 in de landbouwwerkende zoons agrarisch onderwijs gevolgd. Ook het niveau van het gevolgde landbouwonderwijs is hoger dan bij de bedrijfs-
hoofden; bestond bij laatstgenoemden dit onderwijs voor 10% uit dagonderwijs, bij de zoons is dit 58%. Voor details wordt hierbij verwezen naar bijlage 9.

Ook bij de zoons is dus een toenemende interesse voor onderwijs te bespeuren. Zoals uit de volgende cijfers blijkt, doen zich in dit opzicht enkele belangrijke

verschillen voor tussen oudere en jongere in de landbouw werkende zoons..

Tabel 14

ONDERWIJS VAN IN DE LANDBOUW WERKENDE ZOONS

Leeftijds- klasse	Aantal zoons	Percentage zoons met				
		agra- risc onder- wijs	van wie met			agraris ch en niet- agraris ch onder wijs
			land- bouw- winter- school	lage- re land- bouw- school	alge- mene landbouw- cursussen	
15-24 jaar	26	65	12	41	12	73
25 jaar en ouder	39	80	10	26	44	82

Bron: L.E.I.

Het blijkt nu, dat de jongere zoons relatief meer de landbouwwinterschool en de lagere landbouwschool hebben gevolgd dan de oudere. Dat de oudere zoons meer agrarisch onderwijs hebben gevolgd ligt vooral aan het intensievere deelnemen aan de algemene land- en/of tuinbouw cursussen. M.a.w. de kwaliteit van het gevolgde agrarische onderwijs is bij de jongeren beter dan bij de ouderen. Nog 8% der jongere zoons heeft niet-agrarisch onderwijs gevolgd, terwijl zij nog niet zijn afgevloeid. Kennelijk hebben deze nog geen beslissing genomen ten aanzien van hun toekomstige beroep. Uiteraard is een niet-doelgericht onderwijs niet aan te bevelen. Daar verwacht mag worden, dat nog een aantal van de in de landbouw werkende zoons zal afvloeien, kan niet worden gesteld dat al deze zoons landbouwonderwijs zouden moeten volgen. Van degenen, die een beroep buiten de landbouw hebben gekozen, hebben ook nog enkele agrarisch onderwijs genoten, zoals uit onderstaande gegevens blijkt.

Tabel 15

ONDERWIJS DER BUITEN DE LANDBOUW WERKENDE ZOONS

Groepen A + B

Leeftijds- klasse	Aantal zoons 1)	Percentage zoons met				
		agra- risc onder- wijs	techn. dag- onder- wijs	ander dag- onder- wijs	cur- sus- onder- richt	vervolg onder- wijs (in totaal)
15-24 jaar	57	2	51	24	9	86
25 jaar en ouder	40	12	13	18	10	53
Alle zoons	97	6	35	22	9	72

Bron: L.E.I.

1) Inclusief de niet-werkenden (o.a. de schoolgaanden)

Reeds 28% heeft dus in het geheel geen onderwijs gevolgd, terwijl 34% geen opleiding heeft genoten, die althans voor de niet-agrarische werkkring van belang is. De voorbereiding voor de afvloeiing laat dus veel te wensen over. Dit is vooral het geval bij de 25-jarige en oudere zoons. Opmerkelijk is echter de onderwijs-toestand zoals deze zich voordoet bij de jongere groep. Vooral het technisch onderwijs staat in het teken van de belangstelling.

Daar het blijkt, dat het percentage zoons zonder onderwijs, naarmate dit een jongere groep betreft, van 100% terugloopt tot 10%, mag voor de toekomst verwacht worden, dat de afvloeienden zich op deze zaak beter zullen voorbereiden, dan voorheen werd gedaan. Men zie tevens bijlage 9.

Tot slot kan dus t.a.v. de onderwijssituatie in Rossum worden opgemerkt, dat noch het in geringe mate gevolgde onderwijs der over het algemeen vrij oude bedrijfshoofden, noch het feit, dat de jongeren veel meer onderwijs hebben genoten, enige verwondering behoeft te wekken. De in de landbouw werkende zoons moeten kiezen of delen: zullen zij bedrijfshoofd worden dan is voor hen agrarisch dagonderwijs een eerste vereiste; gaan zij naar een beroep buiten de landbouw, dan moeten zij op vrij jonge leeftijd ter zake dienend onderwijs gaan volgen. Overigens valt in dit opzicht een iets gunstiger ontwikkeling te bespeuren.

Zowel wat het agrarische als ook wat het nijverheidsonderwijs betreft kan de bevolking van Rossum in de naaste omgeving terecht, zodat de mogelijkheden tot verdere ontwikkeling bijzonder gunstig zijn.

Bij het organisatieleven is het een bekend feit, dat in een homogeen rooms-katholiek gebied in ons land het percentage der boeren, dat lid is van een stands-organisatie, doorgaans vrij hoog is. Door de sterke band tussen kerk en maatschappelijk leven is het aantal niet-georganiseerden meestal gering. Echter is in Rossum 24% nog niet georganiseerd. Bijna alle georganiseerden zijn bij de A.B.T.B. aangesloten. Een hoog percentage aangeslotenen is nog geen maatstaf voor de activiteit der boeren in maatschappelijk opzicht. Daar vanwege de A.B.T.B. ook gezamenlijke in- en verkoop ten behoeve van de landbouwers plaats heeft vormt dit een stimulerende werking met betrekking tot de hoogte van het ledental. Een dergelijke organisatie is een belangrijk aanknopingspunt voor het ondernemen van acties op velerlei gebied.

Uit hoofde van hun lidmaatschap ontvangen de georganiseerden een landbouwblad; daarnaast is nog 15% van hen geabonneerd op een landelijk vakblad. Van de niet-georganiseerden ontvangen slechts 37% een dergelijk blad. Dit komt erop neer, dat 15% van de bedrijfshoofden geen vakblad ontvangt. Het ontvangen van de bladen zegt echter nog niets over de intensiteit van het lezen. In drukke tijden blijven de exemplaren nogal eens ongelezen liggen.

HOOFDSTUK III

BEDRIJFSORGANISATIE EN BEDRIJFSVOERING

§ 1. A l g e m e e n

Het niveau en de wijze van bedrijfsvoering en -organisatie liggen als het ware ingebed in de produktie-omstandigheden en wel zodanig, dat ingrijpende wijzigingen in de bedrijfsvoering pas dan kunnen worden gerealiseerd, indien vooraf of tegelijkertijd de produktie-omstandigheden in gunstige zin zouden worden gewijzigd.

Met name zijn de bodemstructuur, de waterbeheersing en de hoogteligging der gronden daarbij ten nauwste betrokken. In de inleiding is daaromtrent reeds een uiteenzetting gegeven. Dat bij de behandeling der produktie-omstandigheden in hoofdstuk I geen verdere aandacht aan de bodemkundige problemen is besteed, vindt zijn oorzaak in de nauwe samenhang tussen bodem en grondgebruik. Dit rechtvaardigt de behandeling daarvan in dit hoofdstuk, waarbij dus grondgebruik en veestapel in direct verband met de bodemgesteldheid worden gezien.

Ten einde het inzicht in de bedrijfsorganisatie te completeren wordt voorts de bedrijfsinrichting aan een beschouwing onderworpen; daarbij vergen vooral de bedrijfsgebouwen en de werktuigen de aandacht.

Aan de hand van de geconstateerde feitelijke toestand kan een goed beeld worden gevormd omtrent het niveau van de bedrijfsvoering in Rossum. Tevens biedt dit een goede basis voor het aangeven van eventuele verbeteringen, die mogelijkerwijs zouden kunnen dienen om de landbouw, zoals deze thans in Rossum en omg. wordt uitgeoefend, op een hoger plan te brengen.

§ 2. G r o n d g e b r u i k e n v e e v o e d e r - p o s i t i e

a. Bodemgesteldheid c.a.

Met verwijzing naar het inleidende hoofdstuk kan worden gesteld, dat enerzijds de hoge esgronden, welke als bouwland in gebruik zijn en anderzijds de lager gelegen voormalige heidevelden en broekgronden, die voornamelijk in grasland zijn herschapen, bepalend zijn voor het landschap van Rossum en omgeving. Zowel voor het grasland als voor het bouwland is het noodzakelijk, dat aan de waterbeheersing veel aandacht wordt besteed. In verband met de hoge ligging dienen de esgronden het regenwater goed te kunnen vasthouden, opdat tijdens warmere perioden met maximale verdamping de gewassen geen watertekort hebben. Ook voor de lagere gronden is dit belangrijk, daar deze anders in perioden van veel neerslag met wateroverlast hebben te kampen.

Dienaangaande is er zeer veel verbeterd door de zo goed als tot stand gekomen cultuurtechnische werken.

Voorts zijn de bemestingstoestand en het humusgehalte der esgronden bevredigend. Hoewel er plaatselijk lichte ontginningsgronden van vrij grove samenstelling zijn,

wordt het gebied grotendeels gekenmerkt door vrij goede zandgronden.

Voor elke boer is het van belang op de hoogte te zijn van de bemestingstoestand van de door hem gebruikte gronden. Regelmatig grondonderzoek is daarvoor de meest geëigende methode. Tijdens het onderzoek bleek echter, dat gedurende de vijf voorafgaande jaren 132 van de 154 geënquêteerde boeren geen enkel grondmonster hebben laten nemen. Slechts op 4 bedrijven zijn 10 of meer grondmonsters genomen. Vooral de kleinere bedrijven blijven in dit opzicht ver ten achter. Nu is het wel zo, dat een volledig grondonderzoek vrij kostbaar is. Daar echter toch een aantal kleine bedrijven daartoe is overgegaan, moet er tevens sprake zijn van andere motieven, waarom het merendeel der boeren niet aan grondonderzoek deed. O.a. is daarbij te noemen de onderwaardering door de boeren van het wetenschappelijk grondonderzoek. Daarnaast hebben enkele boeren gedurende vrij korte tijd gewacht op de collectieve monsterneming, zoals deze bij het begin van de ruilverkaveling ten uitvoer is gebracht.

Daar echter de bemestingstoestand van jaar op jaar vrij belangrijke verschillen kan vertonen is periodieke monsterneming gewenst, ten einde een optimale bemesting zoveel mogelijk te bevorderen. Immers leidt een ondoelmatige bemesting tot verspilling en verminderde opbrengsten.

b. Grondgebruik

Zoals gezegd zijn de hoger gelegen esgronden meer geschikt voor bouwland, terwijl de lagere gronden goed als grasland zijn te gebruiken. Van de 1450 ha cultuurgrond is 31% als bouwland en 69% als grasland in gebruik. Er is hier dus sprake van het gemengde zandbedrijf. De bedrijven, die groter dan 7 ha zijn, hebben over het algemeen iets minder bouwland. Daar het bouwland grotendeels in dienst van de veehouderij staat, terwijl 2/3 deel van de cultuurgrond als grasland zijn bestemming heeft gekregen, is de veehouderij de voornaamste bron van bedrijfsinkomsten.

Beide vormen van grondgebruik zullen thans worden gezien. Direct daarna zal dan de veevoederpositie der bedrijven kunnen worden besproken.

Bouwland

Het bouwplan is vrij eenvoudig van opzet, nl. rogge (48%), haver (23%), aardappelen (20%) en voederbieten (9%). Tussen de grotere en kleinere bedrijven is er dienaangaande wel enig verschil: de kleine bedrijven verbouwen meer hakvruchten en minder granen, zodat deze arbeidsintensiever zijn dan de grotere. Dit blijkt ook wel in hoofdstuk IV bij de behandeling van de arbeidsbehoefte. Vooral wordt op de grotere bedrijven meer rogge geteeld.

Na de hoofdgewassen is de teelt van stoppelgewassen van belang; 36% van de oppervlakte bouwland wordt daarvoor gebruikt of wel de helft van het met graan beteelde areaal. Het gebruik van de stoppel is op kleinere

bedrijven intensiever, nl. 56%; op bedrijven van 15 ha en groter is dit 42%. Daarbij worden er nagenoeg alleen stoppelknollen verbouwd.

In tabel 16 wordt het bouwplan van Rossum op de belangrijkste onderdelen vergeleken met het bouwplan op de zandgronden, zoals dat bij het kleine-boerenonderzoek kon worden vastgesteld. Daar Haaksbergen en Raalte tot hetzelfde landbouwgebied behoren als Rossum zijn van deze gemeenten tevens de desbetreffende cijfers vermeld.

Tabel 16

VERGELIJKING VAN HET BOUWPLAN

Gebied	Percentage bouwland, beteeld met				
	granen	hak- vruchten	waarvan		nage- wassen
			aard- appelen	bieten	
Elf zandgemeenten (in 1948)	65	26	17	8	37
Raalte (in 1948)	70	26	18	8	49
Haaksbergen (in 1948)	72	24	16	8	42
Rossum (in 1955, groepen A + B)	71	29	20	9	36

Bron: L.E.I.

Gunstig komt Rossum voor de dag met het grotere areaal hakvruchten, hetgeen vooral wordt veroorzaakt door de grotere aardappelteelt. De teelt van nagewassen blijft enigszins ten achter.

Voor verdere gegevens over het bouwplan moge worden verwezen naar bijlage 10.

Grasland

Bijna 70% van de cultuurgrond heeft als grasland zijn bestemming gekregen (ruim 1000 ha). Tezamen met de veestapel is het grasland dus het belangrijkste onderdeel. Bij een analyse van het graslandgebruik gaat het dan ook om de vraag of dit gebruik overwegend produktief kan worden geacht. Daarbij zal eerst aandacht worden besteed aan de winning van ruwvoeder, dus van hooi en kuilgras. Het blijkt nu, dat slechts 52% van de oppervlakte grasland wordt gemaaid. Door middel van een betere beweidingstechniek (die verder nog in behandeling komt) is er nog meer te bereiken. Op bedrijven van 5-10 ha wordt iets meer gemaaid (circa 55%). Van het gemaaide grasland is 89% bestemd voor hooien en 11% voor inkuilen. Deze verhouding van 8 op 1 is ruim; het is gewenst naar verhouding wat meer in te kuilen. Dit kan pas worden verwezenlijkt door vermeerdering van de totale gemaaide oppervlakte. Op de bedrijven groter dan 20 ha wordt 22% van het gemaaide ingekuild; wij zien daar ook een veelvuldiger gebruik van silo's.

Ten einde een goede kwaliteit van het hooi te verkrijgen is, naast vroeg maaien, het gebruik van ruiters aan te bevelen. Niet alleen is het gebruik daarvan belangrijk voor

de oogstzekerheid, ook de werkverdeling wordt daardoor gunstig beïnvloed. Slechts bij 6% der bedrijven heeft dit gebruik ingang gevonden en wel voornamelijk bij bedrijven van 3-7 ha. De grootste bedrijven (≥ 15 ha) laten op dit punt zelfs geheel verstek gaan.

Uit het oogpunt van doelmatig graslandgebruik betekenen vaste hooiweiden een ongunstig verschijnsel; dit komt echter nog bij 14% der bedrijven voor, vooral in de klasse van 15-20 ha. Het betreft hier meestal verder van de boerderij gelegen percelen. Het jaarlijks maaien is echter nadelig voor de kwaliteit van het grasbestand, zodat ook het daarvan gewonnen wintervoeder niet uitmunt in kwaliteit.

Thans enkele beschouwingen over de in Rossum toegepaste beweidingsmethoden. Over elektrische weideafrastering beschikt 58% der bedrijven. Slechts 8% gebruikt deze voor rantsoenbeweiding, het meeste echter nog bij de bedrijven van 3-10 ha. Het niet toepassen van rantsoenbeweiding wordt o.a. veroorzaakt door het gebrek aan drinkwater en ook omdat deze methode bewerkelijker is.

Bij het gewone omweidingssysteem is de norm voor een goede inscharringsdichtheid circa 20 melkkoeien per ha. Op 96% der bedrijven worden gemiddeld minder dan 20 koeien per ha ingeschaard.

Zowel het weiden van melkvee als van jongvee wordt in tabel 17 voor enkele grootteklassen vermeld.

Tabel 17

BEWEIDINGSMETHODEN

Groepen A + B

Grootte- klasse	Aantal bedrij- ven	Percentage bedrijven						
		dat rantsoen- beweiding toepast	met per ha		waar melk- en jongvee samenwei- den	dat met jong- vee na- weidt	dat rundvee inschaart	
			≥ 20	< 20			van anderen	bij anderen
< 10 ha	109	11	1	99	15	26	1	31
≥ 10 ha	45	5	10	90	13	36	4	7
≥ 20 ha	15	-	21	79	13	40	7	-
Totaal	154	8	4	96	14	29	2	24

Bron: L.E.I.

Hoe groter nu de bedrijven zijn, hoe minder dagrantsoenbeweiding, doch hoe dichter verder de inscharing is. Daarnaast worden op 22 bedrijven jongvee en melkvee tezamen geweid, hetgeen een ongunstig verschijnsel is. Beter is het jongvee na het melkvee in de weide te laten; dit wordt op 29% der bedrijven gedaan, echter meer op de grotere dan op de kleinere bedrijven. Het inscharen van of bij anderen van rundvee betreft voornamelijk het jongvee. Het inscharen van andermans jongvee gebeurt op 3 bedrijven, elk groter dan 7 ha. 37 bedrijven scharen hun jongvee bij anderen in; het zijn vooral de bedrijven van 3-7 ha, die dit doen vanwege een tekort aan grasland. Op deze wijze is daar dan ook de zwaardere melkveebezetting mogelijk.

Het geheel van de graslandexploitatie toont aan, dat op veel onderdelen daarvan verbetering wenselijk is. Zo is de gemaaide oppervlakte en vooral de hoeveelheid gekuild gras te gering. Door het gebruik van vaste hooiweiden is de kwaliteit van het grasland en van het daarvan gewonnen hooi aan de slechte kant. Het verdient aanbeveling over te gaan tot een intensiever omweidingssysteem; dat wil dus zeggen, een grotere inscharingsdichtheid door het gebruik van kleinere beweidingspercelen. Daarbij vraagt tevens de drinkwatervoorziening voor het vee tijdens de weideperiode de aandacht. Door uitvoering aan deze maatregelen te geven is het tevens mogelijk het samenweiden van melk- en jongvee te beperken. Voor nadere gegevens zij verwezen naar bijlage 11.

c. De veevoederpositie

Zowel het grasland als het bouwland draagt bij in de veevoeding tijdens de stalperiode. Van het bouwland komen beschikbaar: rogge, haver, aardappelen, voederbieten en stoppelknollen. Circa 75% van het roggeland wordt voor de produktie van stoppelknollen gebruikt.

Veel bedrijven (137) verbouwen voederbieten; op deze bedrijven zijn circa 2,5 are voederbieten per eenheid grootvee 1) aanwezig. Op de bedrijven van 5-15 ha is dit belangrijk meer, nl. ruim 2,9 are; op de grotere bedrijven 2,2 are.

Het is gewenst meer gras te maaien voor wintervoeder, daar thans slechts 52% van het grasland wordt gemaaid. Omdat er maar een gering deel ruitershooi is en er nog te veel vaste hooiweiden zijn, kan niet altijd worden gesproken van hooi van prima kwaliteit. Vaak is ook het tijdstip van hooien te laat gekozen. Aan chemische onkruidbestrijding ter verbetering van het grasbestand wordt veel te weinig gedaan. Dit alles wijst op de noodzaak tot ingrijpende verbetering van de kwaliteit van het gewonnen hooi.

Wel is het zo, dat in het algemeen de hoeveelheid gewonnen ruwvoer vrijwel met de behoefte van de veestapel overeenkomt, zodat het samenstellen van een goed basisrantsoen tijdens de stalperiode niet op grote moeilijkheden stuit.

§ 3. D e v e e s t a p e l

Het rundvee vormt het belangrijkste onderdeel van de veestapel zowel op het punt van arbeidsbehoefte als met betrekking tot de bedrijfsinkomsten. Zoals overal op de zandgronden zijn ook varkens en kippen belangrijk in aantal. Tevens is er gemiddeld 1 werkpaard per bedrijf aanwezig. Het gemiddeld aantal stuks grootvee bedraagt per 100 ha cultuurgrond 109; vooral op bedrijven van 3-10 ha is dit aantal belangrijk meer.

a. Het rundvee

De belangrijkheid van de rundveestapel wordt bepaald door het aantal melkkoeien, dat in Rossum 76 stuks per 100 ha cultuurgrond bedraagt. Reeds meteen kan daarbij

1) Als eenheid grootvee is gerekend: 1 melkkoe, 1 stier, 1 stuks mestvee, 2 stuks jongvee van 1 jaar en ouder.

worden geconstateerd, dat deze bezetting laag is, daar het landelijk gemiddelde in hetzelfde jaar (1955) 117 stuks per 100 ha bedraagt. Omrekening van het aantal melkkoeien per 100 ha voedergewassen geeft een bezetting van 101 stuks, hetgeen eveneens tekenend is voor de lage bezetting. Vooral bij de bedrijven van 15 ha en groter is deze laag, nl. 88 stuks per 100 ha grasland + voedergewassen.

Voor een regelmatige vernieuwing is het aanhouden van jongvee gewenst; deze wordt in Rossum gewaarborgd door het aanwezig zijn van 86 stuks jongvee per 100 melkkoeien. Deze jongveebezetting op de bedrijven groter dan 10 ha is circa 98 stuks, hetgeen als ruim moet worden aangemerkt.

Wil men echter tot uitbreiding van de melkveestapel overgaan, dan dient dit gepaard te gaan met de reeds aangegeven verbeteringen in de grasland-exploitatie.

Met betrekking tot de aanwezige veeslagen kan worden opgemerkt, dat een kwart der bedrijven geheel roodbonte veebeslagen heeft, terwijl op 45% der bedrijven alleen zwartbont vee aanwezig is. De resterende bedrijven hebben in dit opzicht gemengde veebeslagen. Deze situatie is als een nasleep van de t.b.c.-bestrijdingsactie onder het rundvee te beschouwen; voor vervanging van het kwantum roodbonte reageerders was er niet voldoende goed roodbontvee beschikbaar, zodat zwartbont-melkvee moest worden aangekocht. Daarbij is de bedrijfsgrootte tevens van belang, zoals tabel 18 dit ook duidelijk aantoont.

Tabel 18

DE VEESLAGEN PER GROOTTEKLASSE

Groepen A + B

Grootte- klasse	Aantal bedrijven	Percentage bedrijven, met als veebeslag		
		roodbont	zwartbont	gemengd
1- 7 ha	74	20	38	42
7-15 ha	54	24	52	24
≥ 15 ha	26	38	54	8

Bron: L.E.I.

Uit de cijfers blijkt, dat de grootste bedrijven er voor het merendeel in zijn geslaagd zich te ontdoen van de gemengde samenstelling. Daarbij prevaleert het zwartbonte veeslag.

Aangaande het produktievermogen van het melkvee in het streekverbeteringsgebied geven de cijfers van de aan zuivel-fabrieken geleverde melk een indruk. Volgens de laatst bekende gegevens bedroeg deze per koe 3.089 kg met een gemiddeld vetgehalte van 3,59%. Vergelijking van deze cijfers met die van Nederland en Overijsel toont aan, dat in dit opzicht van een vrij belangrijke achterstand kan worden gesproken. Op het gebied van produktieverbetering zijn enkele verenigingen werkzaam, zoals het rundveestamboek, de melkcontrole-, fok- en K.I.-vereniging.

Bij een rundveestamboek is 19% der bedrijven aangesloten; circa de helft van deze bedrijven is groter dan 15 ha.

Van zeer veel betekenis is de melkcontrolevereniging; deze immers bepaalt per melkkoe de jaarlijkse melkvetproduktie. Op basis van dit gegeven kan een doelmatige selectie van de melkveestapel tot stand komen. Van de bedrijven is 79% daarbij aangesloten, evenals bij de K.I.-vereniging. Door kunstmatige inseminatie is veel ter verbetering van de veestapel te bereiken. Het zijn vooral de bedrijven van 5-10 ha, die deze methode toepassen. Enkele grotere bedrijven hebben zelf een stamboekstier. Voor verdere gegevens zij verwezen naar tabel 19.

Tabel 19

LIDMAATSCHAP VAN ORGANISATIES TER VERBETERING VAN DE RUNDVEESTAPEL

Groepen A + B

Grootte- klasse.	Aantal bedrijven	Percentage bedrijven aangesloten bij				
		N.R.S.	melk- controle- ver.	fok- ver.	stier- houderij	K.I. ver.
1- 7 ha	74	5	72	24	8	76
7-15 ha	54	20	80	41	7	85
≥ 15 ha	26	54	96	69	8	73
≥ 20 ha	15	73	100	73	-	73
Totaal	154	49	79	38	8	79

Bron: L.E.I.

Zij nog opgemerkt, dat na afloop van het onderzoek de stierhouderij is opgeheven. De daarbij aangesloten boeren zijn voor het merendeel tot de K.I.-vereniging toegetreden, zodat thans circa 85% der boeren daarvan lid is. Niettemin is het percentage bedrijven, waar moeilijkheden worden ondervonden bij het drachtig krijgen van het vee nog 18%. De oorzaak daarvan staat nog niet vast.

Bij navraag naar de voorkeur van een speciale afkalfdatum bleek 56% der boeren het vroege voorjaar te prefereren, nl. februari-maart. Bij 30% bleek de voorkeur uit te gaan naar het najaar (november-december), terwijl 12% gedeeltelijk in het voorjaar en gedeeltelijk in het najaar wil laten afkalven. Hierbij overweegt dus het winnen van zomermelk boven wintermelkproduktie.

Bij een beschouwing van het jongvee zal aan het vetmesten van kalveren geen aandacht worden besteed, daar dit maar weinig voorkomt. De kalveropfok heeft plaats op 95% der bedrijven, met gemiddeld 3,6 stuks. Het betreft hier o.a. alle bedrijven, die groter dan 10 ha zijn, waar per bedrijf ruim 6 kalveren werden opgefokt. Van de kleinere bedrijven doet 93% aan opfok; echter per bedrijf slechts ruim 2 kalveren.

Voor de voeding der kalveren wordt op 50% der bedrijven de ondermelk gebruikt, terwijl bij 60% der bedrijven de wei voor dit doel wordt bestemd. Tevens worden deze produkten bestemd voor het voederen der varkens.

De meest essentiële gegevens over de veestapel zijn in bijlage 12 vermeld.

b. De varkenshouderij

Een van de kenmerkende bedrijfsonderdelen van het gemengde bedrijfstype op de zandgronden is wel de varkenshouderij. Voornamelijk gaat het daarbij om de mestvarkens. In Rossum hield in 1955 96% der boeren mestvarkens. Deze bedrijven leverden in genoemd jaar 15 stuks per bedrijf af. Dit mag wel als een belangrijk gegeven worden onderkend. Van de bedrijven ≥ 10 ha leverde 98% mestvarkens, terwijl het aantal per bedrijf 23 bedroeg. Voor verdere gegevens zij verwezen naar bijlage 13; tevens zijn daar de gegevens omtrent de fokkerij vermeld.

Voor het mesten van varkens is telkenmale een aantal biggen nodig. Daartoe worden in totaal 405 fokzeugen op 132 bedrijven gehouden, d.w.z. 3 stuks per bedrijf. De grotere bedrijven hebben er gemiddeld meer dan de kleinere. Zoals uit de genoemde bijlage blijkt, is er een aantal bedrijven, dat hoewel beschikkende over fokzeugen, toch de benodigde biggen geheel of ten dele heeft moeten aankopen. Slechts 6% van de fokbedrijven is bij het varkensstamboek aangesloten. Voor de fokzeugen is een regelmatige weidegang van belang; bij 80% der bedrijven is daarin voorzien. Op de overige fokbedrijven is het gewenst voor een behoorlijke uitloop te zorgen.

Ten aanzien van de beschikbare ruimte voor mestvarkens kan worden opgemerkt, dat deze nagenoeg optimaal wordt gebruikt, te meer daar een deel daarvan tevens voor fokzeugen (al of niet met biggen) bestemd is. Door een geringe verbouwing van bestaande schuren is uitbreiding van de ruimte en vermeerdering van het aantal mestvarkens mogelijk.

c. De pluimveehouderij

Het aantal leghennen bedroeg in mei 1955 bijna 14.000 stuks; omgerekend is dit gemiddeld 90 per bedrijf. Hoe groter de bedrijven, hoe meer kippen er per bedrijf zijn. Daar de nog niet aan de leg zijnde jonge hennen niet zijn meegerekend, zijn de cijfers nog aan de lage kant. Dit komt tevens tot uitdrukking in het gemiddelde aantal leghennen per m² hokoppervlakte, dat 1,7 bedraagt. Waar het aantal kippen 50 of meer is, spreekt men van een bedrijfspluimveestapel. Deze komt voor op 80% der bedrijven. In het navolgende zal de kippenstapel van deze bedrijven nader worden bezien. (zie bijlage 14)

Het verlichten van de kippenhokken voor zonsopgang en na zonsondergang bleek in de praktijk een rendabele methode te zijn. Op 85% der bedrijven heeft dit ingang gevonden, vooral bij de bedrijven van 7-10 ha (93%).

Het aan de kippen vervoederen van eigen verbouwd graan wordt bij 37% der bedrijven gedaan; het betreft hier vooral bedrijven van 10 ha en groter.

Voor het op peil houden (of brengen) van een produktieve pluimveestapel is intensieve selectie een eerste vereiste. Echter wordt op 6 bedrijven in het geheel geen selectie toegepast, terwijl op 72% der bedrijven twee of meer keren per jaar wordt geselecteerd. Het eenmaal per jaar selecteren kan als minimaal worden beschouwd.

Op een betrekkelijk gering aantal bedrijven (13%) wordt de kippenstapel jaarlijks geheel vernieuwd. Het is zaak,

dat de selectie door een vakkundig persoon wordt gedaan. Op 85% der bedrijven met 50 of meer kippen wordt dit door een speciale selecteur van een coöperatie of van een veevoederhandel gedaan. Hoewel bij de bedrijfspluimveehouderij de selectie nog intensiever en iets vakkundiger kan worden gedaan, is deze over het algemeen bevredigend.

§ 4. Bedrijfsinrichting

Ten einde een verder inzicht in het niveau van de bedrijfsvoering in Rossum te verkrijgen is het noodzakelijk een blik te slaan op de voornaamste punten van de bedrijfsinrichting. Met name vragen aard, inrichting en doelmatigheid der bedrijfsgebouwen de aandacht; tevens zijn de werktuigenbezetting en andere noodzakelijke voorzieningen, zoals gierkelders en silo's daarbij van belang. In het navolgende zal op de meest essentiële onderdelen de nadruk worden gelegd.

a. Gebouwen

Bij de boerderijen overweegt het Twentse type, zoals dit is ontwikkeld uit het voormalige z.g. "los hoes". Mede door de min of meer ingrijpende verbouwingen voldoet de inrichting der gebouwen aan redelijke eisen, terwijl de onderhoudstoestand normaal is.

Tijdens het onderzoek is navraag gedaan naar het bouwjaar van de boerderijen. De op deze wijze verkregen gegevens berusten op een schatting door de boeren zelf gedaan. Daarom is in tabel 20 een vrij ruime indeling van de ouderdom der gebouwen gegeven.

Tabel 20

OUDERDOM DER BEDRIJFSGEBOUWEN

Groepen A + B

Grootte- klasse	Aantal bedrijven	Percentage bedrijfsgebouwen			
		jonger dan 25 jaar	van 25 tot 75 jaar	ouder dan 75 jaar	waarvan bouwjaar onbekend is
1- 7 ha	74	16	50	24	10
7-15 ha	54	16	41	28	15
≥15 ha	26	15	35	38	12
Totaal	154	16	44	28	12

Bron: L.E.I.

Ruim een kwart deel der gebouwen is 75 jaar of ouder; zelfs is ruim 20% voor 1855 gebouwd. Dit betreft voornamelijk de bedrijven, zoals deze vroeger rondom de essen zijn gegroepeerd. Een belangrijk deel is dus vrij oud; dit te meer, daar een groot deel der gebouwen, waarvan de stichtingsdatum onbekend is, zeker voor 1900 is gebouwd.

De boerderijen, die 25 tot 75 jaar geleden zijn gebouwd, zijn nauw betrokken bij de stichting van nieuwe bedrijven door ontginning. De gebouwen van jongere datum dienden grotendeels ter vervanging van oude, reeds bestaande, boerderijen.

Sinds eind 1956 zijn thans alle bedrijven aangesloten op het elektriciteitsnet. Enkele bedrijven, liggende aan de rand van het gebied, zijn onlangs op de waterleiding aangesloten. Voor mens en dier is het echter gewenst, dat alle bedrijven worden aangesloten. Bij behandeling van de drinkwatervoorziening van het vee in de stal wordt daar nog nader op ingegaan.

Omtrent de benutting van aanwezige stalruimte voor melkvee ontbreken betrouwbare gegevens. Deze zaak blijft daarom buiten beschouwing, te meer daar het aantal open plaatsen tijdens de stalperiode uiterst gering is. Wel moet daarbij worden aangetekend, dat de stalruimte niet meer voldoende zou zijn, indien de melkveestapel zou worden uitgebreid, zodat bij een betere grasland-exploitatie en een zeker mogelijk te achten verzwaring van de melkveestapel, alsdan de stalruimte zo mogelijk een uitbreiding dient te ondergaan.

b. Drinkwatervoorziening

De drinkwatervoorziening in de stallen gebeurt op 44% der bedrijven door middel van een drinkgoot. Het drenken met emmers - zoals dat op 39% der bedrijven plaats heeft - vergt veel tijd; het betreft hier vooral de bedrijven van 1-7 ha. Op bedrijven met 15 ha of meer cultuurgrond komt deze methode niet voor, daar deze voor 65% voorzien zijn van automatische drinkbakjes en 35% van een drinkgoot. In totaal heeft 17% der bedrijven drinkbakjes; het ontbreken van een waterleidingnet is oorzaak van de geringe toepassing van dit systeem.

Hoe is het echter gesteld met de drinkwatervoorziening tijdens de weideperiode? Slechts 15% der bedrijven kan geheel of ten dele het vee uit de sloot laten drinken. Dit is wel de minst tijdrovende manier en houdt tevens de mogelijkheid in om dagrantsoenbeweiding in toepassing te brengen. Bij circa 8% der bedrijven is het mogelijk gedurende de gehele weideperiode het vee uit sloten te laten drinken, terwijl ook 8% der bedrijven dagrantsoenbeweiding toepast. Bij 92% der bedrijven zijn er pompen of putten in het weiland (zie bijlage 15).

Alvorens een betere beweidingstechniek tot stand kan komen, dient eerst in het drinkwaterprobleem te worden voorzien. Zo zal een vermeerdering van het aantal beweidingsspercelen noodzaken tot de aanleg van meer centraal gelegen drinkplaatsen.

c. Het inkuilen

Zoals reeds werd opgemerkt is 11% van het gemaaide grasland voor inkuilen bestemd; dit is circa 6% van de totale oppervlakte grasland. Daarnaast worden ingekuild: stoppelknollen, bietenblad, klaver e.d. Voor conservering van het kuilvoer is het gebruik van silo's een goede methode. Van de 154 bedrijven zijn er 54 met silo, terwijl

op 51 bedrijven de silo's regelmatig in gebruik zijn (33% der bedrijven). Voornamelijk treft men deze silo's aan op bedrijven ter grootte van 5-10 ha en op bedrijven groter dan 15 ha. Eerstgenoemde groep kon voor silo-bouw subsidie 1) ontvangen, waardoor deze bouw inderdaad werd gestimuleerd. Bedrijven van 10 ha en groter kwamen daarvoor niet in aanmerking.

Voor het merendeel hebben de silo's een inhoud van 9 à 11 m³, terwijl in totaal de silo-inhoud 847 m³ bedraagt. Weegt men dit af tegen de omvang van de vee-stapel, dan is er per eenheid grootvee 1,3 m³ beschikbaar. Op de grotere bedrijven is per eenheid grootvee echter minder beschikbaar dan op de kleinere.

Op 70% der bedrijven wordt ingekuild zonder silo. Een gedeelte daarvan gebruikt tevens een silo. Het deel der bedrijven, dat alleen maar inkuilt geheel zonder silo bedraagt 53%. Het in het geheel niet-inkuilen komt ook nog te veel voor, nl. bij 14% der bedrijven.

Wat betreft de ingekuilde produkten is een onderscheid te maken tussen bedrijven met en zonder silo. Bedrijven met silo-gebruik kuilen voor het merendeel gras in; daarnaast is de gekuilde hoeveelheid stoppelknollen van belang. Bedrijven zonder silo-gebruik kuilen in de eerste plaats stoppelknollen in en veel minder gras; hier is ook het assortiment van de gekuilde produkten veel kleiner dan bij de silo-gebruikende bedrijven (zie voorts bijlage 16).

d. Mestplaten en gierkelders

Ten einde de kwaliteit van mest en gier zo goed mogelijk te doen zijn dient op elk bedrijf een doelmatige bewaarruimte aanwezig te zijn.

Gierkelders. Op 88% van de bedrijven is een gierkelder aanwezig, het meest op de bedrijven in de grootteklasse 5-10 ha en $\approx$ 20 ha. Per eenheid grootvee bedraagt de gierkelderinhoud 2,6 m³. Op de bedrijven van 10-20 ha is de grootte van de gierkelders met gemiddeld 1,9 m³ per eenheid grootvee aan de krappe kant en kan de gierbewaring in de winterperiode op moeilijkheden stuiten, doordat men op minder gunstige tijdstippen verplicht wordt de gier uit te rijden. Op de bedrijven in alle andere grootteklassen is de gierkelderinhoud per eenheid grootvee voldoende.

Mestplaten zijn te vinden op 62% der bedrijven, met een gemiddelde oppervlakte van 2,1 m² per eenheid grootvee. Vooral komen deze voor op bedrijven van 10-15 ha en van 20 ha en groter. Globaal gezien hebben de grotere bedrijven een geringere oppervlakte aan mestplaten per eenheid grootvee dan de kleinere bedrijven.

Enkele cijfers over mestplaten en gierkelders zijn in tabel 21 vermeld. Verdere gegevens zijn in bijlage 15 te vinden.

---

1) In het kader van de D.K.B.-regeling

Tabel 21

MESTPLATEN EN GIERKELDERS

Groepen A + B

Grootte- klasse	Aantal bedrijven	Percen- tage be- drijven met gier- kelder	Inhoud der gier- kelders in m ³ per		Percen- tage be- drijven met mest- platen	Oppervlakte in m ² der mest- platen per	
			eenheid 1) grootvee	betrokken bedrijf		eenheid 2) grootvee	betrokken bedrijf
1- 7 ha	74	85	3,2	17	59	2,5	20
7-15 ha	54	91	2,5	23	69	2,0	38
≥ 15 ha	26	91	2,3	50	62	1,8	54
Totaal	154	88	2,6	25	62	2,1	29

Bron: L.E.I.

- 1) Als eenheid grootvee komt in aanmerking elk rund van 2 jaar en ouder tevens 2 stuks jongvee van 1-2 jaar.
- 2) Naast het onder 1) vermelde geldt voor een eenheid tevens één werkpaard en 5 varkens.

e. Koeling van de melk

Alvorens de melk aan een zuivelfabriek af te leveren is het gewenst in verband met de bacterie-ontwikkeling deze te koelen. Voor een snelle afkoeling is stromend koud water het meest geschikt. Dit wordt slechts op 5% der bedrijven gedaan. Verreweg het merendeel (88%) gebruikt daarvoor een put, bak, kuip, of plaatstde bussen in de sloot; op 7% der bedrijven wordt de melk in het geheel niet gekoeld. Bij de bedrijven van 15 ha en groter is dit zelfs 19%.

Tabel 22

KOELING VAN DE MELK

Groepen A + B

Grootte- klasse	Aantal bedrijven	Percentage bedrijven waar de melk		
		niet wordt gekoeld	wordt gekoeld met	
			stromend water	niet-stromend water
1- 7 ha	74	4	-	96
7-15 ha	54	6	6	88
≥ 15 ha	26	19	15	66
Totaal	154	7	5	88

Bron: L.E.I.

Tevens moet nog worden opgemerkt, dat de voorgaande cijfers enigszins geflatteerd zijn, daar op veel bedrijven slechts koeling wordt toegepast op warme dagen, dus wanneer er kans bestaat dat de melk zuur wordt. Er zal dus belangrijk meer aandacht moeten worden besteed aan de melkkoeling, vooral ook in de wintermaanden.

f. De werktuigen

In verband met de relatief grote oppervlakte grasland (69%) is het werktuigenpark grotendeels op deze situatie ingesteld. Bedrijven van 1-5 ha hebben uiteraard slechts een geringe werktuigenbezetting. Hoe groter echter de bedrijven, hoe meer werktuigen er per bedrijf aanwezig zijn. Als de meest voorkomende werktuigen zijn te noemen: giertank, gierpomp, paardemaaimachine, hooischudder en hooihark. Bij het gebruik van werktuigen kan onderscheid worden gemaakt tussen bedrijven, die bepaalde werktuigen geheel in eigendom hebben en bedrijven, die deze samen met andere bedrijven exploiteren. Daarnaast zijn er vrij veel bedrijven aangesloten bij de werktuigencoöperatie, terwijl bijna een zelfde aantal gebruik maakt van de diensten van loonwerkers.

Het is de moeite waard bij de bedrijven met geheel in eigendom zijnde werktuigen eens na te gaan welk verband er ligt tussen de werktuigbezetting en de grootte der bedrijven. Uiteraard komen op de grotere bedrijven meer werktuigen voor dan op de kleinere. In welke mate dit het geval is, wordt in tabel 23 voor enkele der meest voorkomende werktuigen bepaald.

Tabel 23

BEDRIJVEN MET WERKTUIGEN IN EIGENDOM

Groepen A + B

Werktuig	Percentage der bedrijven, dat genoemde werktuigen geheel in eigendom heeft, in de grootteklasse van				
	1- 5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	≥ 20 ha
Weide-eg	4	1	21	18	40
Weidesleep	-	5	32	27	40
Giertank	54	85	84	100	100
Handgierpomp	68	70	32	18	13
Motorpomp	-	23	53	91	100
Melkmachine	-	-	21	45	60
Paardemaai- machine	11	35	58	91	87
Hooischudder	4	27	58	91	80
Hooihark	25	49	63	100	73
Harkkeerder	-	5	21	27	40
Hooiblazer e.d.	-	-	-	36	67
Aantal bedrijven	28	81	19	11	15

Bron: L.E.I.

Naar aanleiding van de vermelde cijfers kunnen enkele opmerkingen worden geplaatst. Over het algemeen kenmerken de grotere bedrijven zich door een betere werktuigenvoorziening. Hoe groter de bedrijven, hoe meer de handgierpomp het veld moet ruimen voor de motorpomp. Pas bij meer

dan 10 ha bedrijfsgrootte komt de melkmachine in gebruik en wel op 21% der bedrijven.

Bij de bedrijven van 20 ha en groter zijn er relatief minder bedrijven met een paardemaaimachine; de resterende bedrijven hebben echter een trekkermaaibalk.

Hetzelfde verschijnsel komt bij deze groep van bedrijven voor met betrekking tot hooischudders en -harken. Dit tekort daaraan wordt volledig gecompenseerd door het aanwezig zijn van harkkeerders. Hooiblazers of transporteurs worden voornamelijk aangetroffen op bedrijven van 20 ha en groter.

Het door de bedrijven gezaamenlijk in eigendom en tevens in gebruik hebben van werktuigen, betreft enerzijds werktuigen, die pas door gezamenlijk gebruik rendabel kunnen worden gemaakt, terwijl de daarmee te verrichten werkzaamheden daardoor niet in het gedrang komen. In dit geval kan het aantal boeren, dat gezamenlijk een dergelijk werktuig bezit, vrij ruim zijn, mits de te verrichten hoeveelheid arbeid binnen de perken blijft. Als voorbeeld daarvan is te noemen het gecombineerde gebruik van een aardappelsorteerder.

Anderzijds betreft het gezamenlijk gebruik de werktuigen, die op een klein bedrijf niet kunnen worden aangeschaft en toch van groot belang zijn, zoals een maaimachine. De in totaal te maaien oppervlakte kan vrij groot zijn, mits daarin een belangrijke spreiding wordt bewerkstelligd. Zo wordt erop diverse bedrijven gedurende een korte periode veel gehooïd. In dit geval zal gecombineerd gebruik van een maaimachine kunnen leiden tot een te laat maaien van een gedeelte van het hooigras. Vroeger maaien bevordert echter de spreiding der werkzaamheden en kan een betere kwaliteit bewerkstelligen.

Wij zullen op deze kwesties echter niet nader ingaan, doch ons verder bepalen bij de frequentie van het gezamenlijk werktuigengebruik.

Slechts de werktuigen, die qua aard en aantal voor vermelding in aanmerking komen, zijn in tabel 24 vermeld.

Tabel 24

GEZAMENLIJK GEBRUIK VAN WERKTUIGEN

Groepen A + B

Werktuig	Percentage bedrijven met gezamenlijk gebruik van genoemde werktuigen, in de grootteklasse van		
	1- 5 ha	5- 10 ha	≥ 10 ha
Weidesleep	-	11	4
Paarde- zaaimachine	-	12	49
Schoffeltuig	-	5	2
Ton/rugsproeier	11	22	18
Aardappelrooier	-	5	11
Aardappel- sorteerder	11	12	9
Paarde- maaimachine	18	30	7
Hooihark	4	10	-
Hooischudder	1	4	-
Aantal bedrijven	28	81	45

Zo blijven geheel buiten beschouwing de werktuigen, waarbij ten hoogste drie bedrijven waren betrokken. Het blijkt dus, dat ook bij gezamenlijk werktuigenbezit en -gebruik de bedrijven van 1-5 ha in het minimum verkeren.

Als oorzaken van deze situatie zijn o.a. te noemen: het in financieel opzicht niet in staat zijn de meer prijzige werktuigen aan te schaffen; de geringe hoeveelheid specifieke arbeid door een bepaald werktuig te verrichten; de mogelijkheid om van loonwerkers of werktuigencoöperaties gebruik te maken; het aanwezig zijn van relatief veel gezinsarbeidskrachten, waarbij meer wordt vastgehouden aan handarbeid.

Gezamenlijk werktuigen-eigendom komt in het algemeen het meeste voor in de klasse van 10-15 ha, met als begrijpelijke uitzonderingen de paardezaaimachine en de aardappelrooier, die pas bij bedrijven van 10 ha en groter rendabel kunnen worden geëxploiteerd.

Werktuigencoöperaties zijn o.a. te vinden in de dorpen Rossum, Weerselo en Lemselo. Van de geënquêteerden is 56% bij een dezer coöperaties aangesloten, terwijl 51% gebruik maakt van de diensten van loonwerkers. De zich in dit opzicht voordoende verschillen tussen de grootte- klassen worden in tabel 25 aangetoond. (Zie ook bijlage 17.)

Tabel 25

WERKTUIGENCOÖPERATIES EN LOONWERKERS

Groepen A + B

Grootte- klasse	Aan- tal be- drij- ven	Percentage bedrijven		Percentage van loonwerkers gebruik makende bedrijven				
		aange- sloten bij werktui- gencoöpe- ratie	gebruik makend van loon- werkers	voor ploegen	voor graan- maaien	voor gras- maaien	voor sproeien	voor aardappel- rooien
1- 5ha	28	50	43	25	-	50	42	8
5-10ha	81	53	51	22	15	27	80	24
10-15ha	19	58	47	33	44	33	78	22
≥ 15ha	26	69	65	12	29	29	100	29
Totaal	154	56	51	22	19	32	78	23

Bron: L.E.I.

Naarmate er sprake is van grotere bedrijven is een groter deel aangesloten bij een werktuigencoöperatie, terwijl ook meer bedrijven van loonwerkers gebruik maken, met uitzondering van de klasse van 10-15 ha.

De bedrijven, die van loonwerkers gebruik maken, doen dit voor het merendeel voor het doen uitvoeren van sproei- en spuitwerk.

g. Chemische onkruidbestrijding

Toepassing van chemische onkruidbestrijding op de akkerbouwgewassen is een arbeidsbesparende methode. Op 79% der bedrijven wordt deze toegepast. Toepassing op het grasland geeft verbetering van het grasbestand. Slechts op 5% der bedrijven heeft dit ingang gevonden.

Voor het merendeel wordt de chemische bestrijding door loonsproeiers verricht; daarnaast wordt dit door een groot deel der boeren zelf gedaan.

Hoewel 79% der bedrijven chemische bestrijding op bouwland toepast, zijn het aantal behandelde percelen en de bewerkte oppervlakte gering. De intensiteit van deze bestrijdingsmethode dient dus zowel voor bouwland als voor grasland te worden verhoogd. (Bijlage 17.)

h. Trekkraftbezetting

Bij de trekkraft kan men onderscheid maken tussen paardentractie en motortractie. Ten aanzien van de laatstgenoemde kan worden volstaan met de constatering, dat er 1 trekker is, nl. op een bedrijf van 3-5 ha. Deze trekker zal dus voornamelijk buiten het eigen bedrijf worden gebruikt.

Op de 154 bedrijven zijn 159 werkpaarden aanwezig: per bedrijf dus ruim 1 werkpaard. De trekkraftbezetting per grootteklasse is als volgt.

Tabel 26

TREKKRACHTBEZETTING

Groepen A + B

Grootte- klasse	Aan- tal be- drij- ven	Aantal werk- paarden per bedrijf	Oppervlakte (in ha) per werkpaard		
			cultuur- grond	bouw- land	gras- land
1- 3 ha	2	-	-	-	-
3- 7 ha	72	0,9	6,55	2,20	4,35
7-10 ha	35	1,0	8,35	2,54	5,81
10-15 ha	19	1,1	11,17	3,16	8,01
≥ 15 ha	26	1,8	11,74	3,55	8,19
Totaal	154	1,0	9,13	2,83	6,30

Bron: L.E.I.

Uit de gegevens blijkt, dat de bedrijven van 3-10 ha gekenmerkt worden door een te ruime bezetting. Door het relatief veel voorkomen van bedrijfjes van een dergelijke grootte wordt de gemiddelde trekkraftbezetting van Rossum dermate beïnvloed, dat ook deze aan de ruime kant is. Echter is het aantal paarden der bedrijven van 10 ha en groter meer afgestemd op de te bewerken oppervlakten.

HOOFDSTUK IV

ARBEIDSPRODUKTIVITEIT

§ 1. Analyse van het arbeidsaanbod

Het totale arbeidsaanbod, zoals dat in het agrarische produktieproces van een bepaald gebied wordt aangewend, wordt gevormd door onderscheiden soorten en hoeveelheden van arbeidskrachten. Het arbeidsaanbod is, qua leeftijd, geslacht en tijdsduur van het meewerken, niet homogeen van samenstelling. Een directe optelling van alle personen, die in de landbouw werken, zou derhalve een onjuist beeld te zien geven, vooral met betrekking tot het bepalen van het arbeidseffect per agrarische werker. De verschillende categorieën van arbeidskrachten dienen daarom tot een zelfde eenheid te worden herleid. Daartoe is het begrip "volwaardige arbeidskracht" (v.a.k.) ingevoerd. Onder een volwaardige arbeidskracht wordt verstaan een mannelijke arbeidskracht in de leeftijd van 20 tot en met 59 jaar, die een geheel jaar in de landbouw heeft gewerkt.

Degenen, die niet direct onder dit begrip kunnen worden gerangschikt, zijn met behulp van normen in de genoemde eenheid omgerekend. Deze normen zijn op verantwoorde wijze en zo nauwkeurig mogelijk als volgt bepaald:

mannen met een leeftijd van: 15 - 17 jaar :	0,7 volw. arb.kracht
18 - 19 jaar :	0,9 volw. arb.kracht
20 - 59 jaar :	1,0 volw. arb.kracht
60 - 69 jaar :	0,7 volw. arb.kracht
70 jaar en ouder :	0,1 volw. arb.kracht

Een verdere reductie wordt op de normen toegepast naar gelang de duur van het meewerken. Zo levert b.v. een jongen van 16 jaar die 8 uur per dag gedurende 10 maanden op een bedrijf werkt: $0,7 \times 0,8 \times \frac{10}{12} = 0,47$ v.a.k. Voor vrouwen en meisjes, die op het bedrijf meewerken, wordt voor elk uur van de dag, mits gedurende het gehele jaar, 0,1 v.a.k. gerekend. In dit geval betekent dus 3 uur per dag per jaar 0,3 v.a.k. Werken dus de jongen van 16 jaar en dit meisje samen met een volwaardig bedrijfshoofd op hetzelfde bedrijf, dan is het totale arbeidsaanbod op dit bedrijf: $0,47 + 0,30 + 1,00 = 1,77$ v.a.k.

Zo kan per grootteklasse en per gebied het arbeidsaanbod worden bepaald en tevens het procentuele aandeel der diverse categorieën, waarbij het totale aanbod op 100 wordt gesteld.

In de eerste plaats wordt dit aanbod bepaald ter berekening van het arbeidseffect per volwaardige arbeidskracht (zie afd. 3); tevens is dit waardevol materiaal voor verdere analyse van de agrarische bedrijfsbevolking.

Het resultaat van het op genoemde wijze verkregen percentage volwaardigheid en het procentuele aandeel der diverse categorieën per grootteklasse zijn in bijlage 18 vastgelegd.

Blijkens deze bijlage wordt 83% van de totale arbeid in Rossum door de mannen verricht en 17% door de vrouwen.

De gezinsarbeid bedraagt 90% van het totale aanbod, zodat dus het aandeel van de vreemde arbeid op 10% komt. In de reeds eerdergenoemde elf zandgemeenten bedroeg de vreemde arbeid 11%.

Het arbeidsaanbod per bedrijf bedraagt in Rossum en omgeving 1,6 volwaardige arbeidskracht; ten opzichte van de elf zandgemeenten, waar dit 1,9 volwaardige arbeidskracht bedroeg, neemt Rossum dus een gunstiger positie in. Echter moet daarbij worden bedacht, dat het onderzoek op de zandgronden reeds enige jaren geleden plaats had, terwijl juist in de laatste jaren de afvloeiing naar de niet-agrarische sector is toegenomen.

Beziat men de structuur van het aanbod in verband met de bedrijfsgrootte, dan onderscheiden de kleinere bedrijven zich van de grotere door een kleiner aandeel van mannelijke arbeid, van vreemd personeel en van meewerkende zoons; het aandeel van de bedrijfshoofden is bij de kleine bedrijven relatief veel belangrijker.

§ 2. D e a r b e i d s b e h o e f t e

Per grootteklasse is aan de hand van z.g. arbeidsnormen de behoefte aan arbeid bepaald. Deze normen, welke zijn ontleend aan goed geleide bedrijven met een gemiddelde grootte van 10 à 15 ha, zijn verschillend naar gelang van het gewas of de diersoort. Daarbij is de niet-economisch aangewende arbeid zoveel mogelijk buiten de berekening gehouden.

Onder arbeidsbehoefte wordt dan ook verstaan de arbeid, die noodzakelijk is voor het verrichten der werkzaamheden. Het aantal werkelijke uren arbeid, besteed aan de verzorging van b.v. een bepaald aantal melkkoeien of aan een ha rogge, kan van bedrijf tot bedrijf sterk uiteenlopen. Ten einde de bedrijven - of groepen van bedrijven - te kunnen vergelijken past men echter dezelfde arbeidsnormen toe. Deze arbeidsnormen worden tot standaard verheven en op deze wijze wordt voor elke groep van bedrijven het totaal der verrichte arbeid uitgedrukt in standaarduren. Dit houdt niet in, dat elk bedrijf aan de gestelde normen voldoet. Het is echter de bedoeling een inzicht te verkrijgen in de gestandaardiseerde hoeveelheid arbeid, die per bedrijf wordt verricht. De verdeling van de arbeidsbehoefte over de diverse bedrijfsonderdelen geeft een afspiegeling van het bouwplan en de veebezetting.

Uit bijlage 19 blijkt, dat bijna 40% van de nodige arbeid aan het rundvee wordt besteed, terwijl het bouwland 26% vergt. Een vergelijking met de resultaten zoals deze bij het onderzoek in vijf gemeenten op de zandgronden 1) in 1952 werden gevonden, geeft aan, dat in deze gemeenten de rundveestapel 37% van de totale arbeidsbehoefte opeiste; in Raalte was dit percentage echter 48. In Rossum is 39% van de totale behoefte nodig voor de cultuurgrond, terwijl dit in de vijf gemeenten 43% was.

---

1) De ontwikkeling van het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden - L.E.I. 1954.

De totale arbeidsbehoefte in standaarduren per ha bleek in de vijf gemeenten 532 standaarduren te zijn; in Rossum iets minder, nl. 522.

Naarmate men met grotere bedrijven te doen heeft blijkt de arbeidsbehoefte per ha te dalen van ruim 650 tot 430 standaarduren. Hieruit blijkt, dat het kleine bedrijf over het algemeen iets intensiever gevoerd wordt.

§ 3. H e t a r b e i d s e f f e c t

Dit wordt verkregen door de arbeidsbehoefte in standaarduren te delen door het aantal volwaardige arbeidskrachten (arbeidsaanbod). Op deze wijze wordt een globale indruk verkregen van de produktie per volwaardige arbeidskracht, of wel: de arbeidsproduktiviteit. Dit arbeidseffect komt op een steeds hoger niveau naarmate de bedrijfsgrootte toeneemt. Wel daalt daarbij de arbeidsbehoefte, doch niet evenredig met de daling die bij het arbeidsaanbod is te constateren. Dit blijkt wel uit de volgende cijfers, waarbij de behoefte, het aanbod en tevens het effect voor de grootteklasse van 3-5 ha op 100 zijn gesteld.

Tabel 27

DE ARBEID OP BEDRIJVEN IN VERSCHILLENDE GROOTTEKLASSEN

Grootte- klasse	Per ha cultuurgrond (bedrijven 3-5 ha = 100)		Arbeidseffect in standaard- uren per vol- waardige ar- beidskracht (bedr. 3-5 ha = 100)
	arbeidsbehoefte in standaard- uren	arbeidsaanbod in volwaardige arbeidskrachten	
3- 5 ha	100	100	100
7-10 ha	86	64	135
15-20 ha	72	45	166

Bron: L.E.I.

Het resultaat is dus een groter arbeidseffect bij de grotere bedrijven. In concreto betekent dit dus, dat er tussen de bedrijven aanzienlijke verschillen zijn in het aantal dieren en de oppervlakte bouw- en grasland, welke door een persoon resp. worden verzorgd en bewerkt. Dit blijkt wel uit bijlage 19, waar het arbeidseffect staat vermeld.

De praktische ervaring leert, dat er verband bestaat tussen enerzijds het arbeidseffect en anderzijds het arbeidsinkomen. In veel gevallen is het arbeidsinkomen aan de lage kant, hetgeen de vraag rechtvaardigt, hoe dit inkomen kan worden verhoogd. Echter sluit een verhoging van het arbeidsinkomen een verhoging van het arbeidseffect in.

Dit laatste kan geschieden door vermindering van het arbeidsaanbod. Het aanbod kan echter niet onbeperkt dalen, daar ieder bedrijf gebonden is aan het minimum van één arbeidskracht, nl. de boer. Het minimum aan arbeidskracht is in beginsel ook bepalend voor de minimum-bedrijfsgrootte, daar een bedrijf toch zo groot moet zijn, dat die ene

arbeidskracht volledig en produktief emplooi op het bedrijf kan vinden.

Ten einde de aanwezige arbeidskrachten per bedrijf zoveel mogelijk produktief werk te laten verrichten is intensivering gewenst; ook dit kan leiden tot een verhoogd arbeidseffect.

Reeds werd opgemerkt, dat t.o.v. de grote bedrijven de kleinere tot enige intensivering zijn overgegaan; dit neemt niet weg, dat het aanbod op het kleine bedrijf nog immer te hoog is. Het blijft daarom aanbevelenswaardig de mogelijkheden tot het ontwikkelen van een eigen bedrijfsstijl voor de kleine bedrijven verder te benutten.

Rationalisering van de bedrijfsvoering, die kan leiden tot verlaging van de werkelijke arbeidsbehoefte, is voor de grote bedrijven het overwegen ten volle waard, daar dit vermindering van het arbeidsaanbod tot gevolg kan hebben. Vooral is dit van belang voor de bedrijven met meer dan een meewerkende zoon.

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

1. In het streekverbeteringsgebied Rossum-Weerselo kwam onlangs een ruilverkaveling tot stand, waarbij tevens de afwatering werd geregeld en het wegenstelsel verbeterd. Vanouds zijn de hier gelegen esgronden als bouwland in gebruik; een groot deel van de lagere gronden is pas later in cultuur gebracht. Met betrekking tot de ligging der boerderijen kan worden opgemerkt, dat, ondanks de vroeger ontstane "kransesdorpen" en de latere vorming van kerkdorpen, de verspreide ligging domineert.
2. In 1947 werkte 61% van de beroepsbevolking van Weerselo in de landbouw. Meer dan de helft van de buiten de landbouw werkenden heeft buiten de gemeente emplooi gevonden.
3. Van de 200 geënuquêteerden behoort 67% tot groep A en 10% tot groep B; de gemiddelde bedrijfsgrootten zijn resp. 9,9 en 6,4 ha. Er zijn verschillende gegevens, die erop duiden, dat de gemiddelde grootte der bedrijven in de loop der jaren is toegenomen, oorspronkelijk door ontginning, later door kopen, pachten en tevens door de ruilverkaveling. Het aantal kleine bedrijven is verminderd.
4. De verkaveling is vrij gunstig; gemiddeld zijn er 2,8 kavels per bedrijf, terwijl de kavels gemiddeld een grootte hebben van 3,4 ha. Reeds de helft van het aantal kavels ligt direct bij de bedrijfsgebouwen. Ruim 75% der kavels ligt aan een harde weg.
5. Van de bedrijfsgebouwen en ook van de cultuurgrond is 90% in eigendom van de boeren.
6. Kenmerkend voor dit gebied is het overwegen van het gezinsbedrijf. Van de groep mannelijke bedrijfshoofden heeft 40% een leeftijd van 50 tot 65 jaar en 18% van 65 jaar en ouder. Vooral bij bedrijven van 15 ha en groter is sprake van vrij veel oudere bedrijfshoofden. Ongeveer de helft der boeren aanvaardde een bedrijf in het jaar, waarin hun huwelijk werd voltrokken. De gemiddelde leeftijd bij bedrijfsaanvaarding lag vrij hoog, nl. 34 jaar.
7. Het gemiddelde kindertal per gezin is 4,3. Van de 164 zoons van 15 jaar en ouder werkt 54% buiten de landbouw. De jongere zoons vloeien vlugger naar andere bedrijfstakken af dan de oudere. Ook is thans de beroepskeuze beter gericht, waarbij tevens meer vakonderwijs wordt gevolgd. De generatiedruk bedraagt 0,91. Op de bedrijven van 10 ha en groter heeft de afvloeiing nog geen optimale vorm aangenomen. Verbetering in afvloeiing en beroepskeuze is daar zeer gewenst.

8. 10% van de mannelijke bedrijfshoofden heeft landbouw dag-onderwijs ontvangen; 51% volgde de algemene landbouwcursus en 37% heeft in het geheel geen onderwijs genoten. Hoe ouder de bedrijfshoofden zijn, hoe slechter de onderwijs-situatie is. Van hun in de landbouw werkende zoons volgde 88% agrarisch onderricht, waarbij 58% dagonderwijs ontving. De groep oudere zoons heeft relatief veel meer cursorisch en minder dagonderwijs ontvangen dan de groep jongere. De afgevloede zoons hebben voor 72% vervolg-onderwijs genoten. Het technische (35%) en het overige dagonderwijs (22%) nemen daarbij een belangrijke plaats in. Evenwel heeft 34% geen ter zake dienende opleiding ontvangen. Dit is vooral kenmerkend voor de oudere zoons, hetgeen in verband staat met het op latere leeftijd afvloeien en het gemis aan een gerichte beroeps-keuze.
9. Zo goed als alle georganiseerden (76%) zijn bij de A.B.T.B. aangesloten. In totaal ontvangt 85% der bedrijfs-hoofden voorlichting door middel van vakbladen. Van de georganiseerden en niet-georganiseerden ontvangen er resp. 15% en 37% een landelijk vakblad.
10. Ruim 85% der geënquêteerden (groep A + B) heeft in de laatste vijf jaren geen grondmonsters laten nemen. Bij het begin van de ruilverkaveling is een collectieve grondmonsterneming ten uitvoer gebracht.
11. Van de cultuurgrond is 69% als grasland en 31% als bouwland in gebruik. Het bouwplan kenmerkt zich door een eenvoudige opzet: 48% rogge, 23% haver, 20% aardappelen en 9% voederbieten. De kleinere bedrijven zijn iets arbeidsintensiever door relatief meer hakvruchten en minder granen. De teelt van stoppel-gewassen heeft plaats op 36% van het bouwland. Op de kleine bedrijven is sprake van een intensiever gebruik van de graanstoppel.
12. Slechts 52% van het grasland wordt gemaaid (1e + 2e snede), waarvan maar een negende deel voor inkuilen is bestemd. Op 6% der bedrijven worden hooiruiters gebruikt. Het ongunstige verschijnsel van vaste hooiweiden komt nog bij 14% der bedrijven voor, terwijl 8% rantsoenbeweiding toepast. Bij het gewone omweidingssysteem heeft maar 4% der bedrijven een inscharingsdichtheid van 20 of meer melkkoeien per ha. Ten aanzien van de graslandexploitatie kan dus worden gesteld, dat verbetering daarvan dringend gewenst is.
13. De hoeveelheid gewonnen ruwvoer is vrijwel in overeenstemming met de omvang van de veestapel. Kwaliteitsverbetering is mogelijk en gewenst.

14. De rundveebezetting is vrij laag, nl. ruim 100 melkkoeien per 100 ha grasland + kunstweide. Vooral bij de grootste bedrijven is deze laag. De jongveebezetting is ruim, nl. 98 stuks per 100 melkkoeien. Van de bedrijven heeft 25% alleen roodbonte en 45% alleen zwartbonte koeien. Bij bedrijven van 15 ha en groter komen zo goed als geen gemengde veebeslagen voor. Het produktievermogen van het melkvee zou kunnen worden opgevoerd. Slechts 19% der geënquêteerden is bij een rundveestamboek aangesloten; in de klasse van 20 ha en groter bedraagt dit 73%. Bij de melkcontrolevereniging is 79% en bij de K.I.-vereniging is 85% der bedrijven aangesloten. Het kwantum zomer-melk is belangrijk groter dan de hoeveelheid wintermelk. Kalveropfok heeft plaats op 95% der bedrijven.
15. Op 96% der bedrijven worden varkens gemest; gemiddeld werden er 15 stuks per bedrijf afgeleverd. Op 86% der bedrijven worden fokzeugen gehouden (3 per bedrijf). Slechts 6% is bij het varkensstamboek aangesloten. De hokruimte voor mestvarkens wordt vrijwel optimaal gebruikt.
16. Omgerekend over alle bedrijven zijn er gemiddeld 90 leghennen; 80% der bedrijven heeft meer dan 50 kippen. Laatstgenoemde bedrijven zijn voor 85% van elektrisch verlichte kippenhokken voorzien. De selectie is over het algemeen bevredigend.
17. Een belangrijk deel der bedrijfsgebouwen is van vrij oude datum. Alle boerderijen zijn op het elektriciteitsnet aangesloten, doch slechts enkele op waterleiding. Het drenken van het vee op stal gebeurt in 44% der gevallen door een drinkgoot, voor 39% door emmers en voor 17% door automatische drinkbakjes. Tijdens de weideperiode drinkt het vee op 92% der bedrijven uit pompen of putten. De (in verband met de geringe inscharringsdichtheid) gewenste vermeerdering van het aantal beweidingsspercelen maakt de aanleg van meer centrale drinkplaatsen noodzakelijk.
18. Circa 6% van het grasland is bestemd voor inkuilen. Tevens worden stoppelknollen, bietenblad, klaver e.d. geënsileerd. Slechts op 33% der bedrijven is sprake van een regelmatig gebruik van silo's. Op 70% der bedrijven wordt ingekuild zonder daarbij een silo te gebruiken. Het silogebruik geeft aanleiding tot een ruimer assortiment der in te kuilen produkten.
19. Gierkelders komen op 88% der bedrijven voor; de gemiddelde inhoud daarvan bedraagt $2,6 \text{ m}^3$ per eenheid grootvee. Het percentage bedrijven met mestplaten bedraagt 62; de gemiddelde oppervlakte is $2,1 \text{ m}^2$ per eenheid grootvee.
20. Op slechts 5% der boerderijen wordt de melk door middel van stromend koud water gekoeld en dan nog maar alleen op warme dagen. Hierin dient dus grondige verbetering te komen.

21. Het werktuigenpark toont in zijn samenstelling een duidelijk verband met het relatief grote areaal grasland. Uiteraard beschikken de grotere bedrijven over meer werktuigen dan de kleinere. Gezamenlijk eigendom van werktuigen komt merendeels voor in de klasse van 10-15 ha. 56% der boeren is bij een werktuigencoöperatie aangesloten, terwijl 51% van de diensten van loonwerkers gebruik maakt. Hoe groter de bedrijven, hoe hoger deze percentages zijn. Voornamelijk worden de loonwerkers ingeschakeld voor: sproeien en spuiten, grasmaaien en aardappelen rooien.
22. Chemische onkruidbestrijding wordt bij 79% der bedrijven op bouwland en bij 5% op grasland toegepast.
23. Door het relatief grote aantal kleine bedrijven is de trekkrachtbezetting aan de ruime kant: gemiddeld 1 paard per bedrijf; per paard is er ruim 9 ha cultuurgrond te bewerken.
24. Van het totale arbeidsaanbod bestaat 83% uit mannen; 90% van de arbeid wordt door de gezinsleden verricht. Het aanbod bedraagt gemiddeld 1,6 volwaardige arbeidskracht per bedrijf. Daarbij is het aandeel van de bedrijfshoofden op de kleinere bedrijven relatief belangrijker.
25. Van de totale arbeidsbehoefte is 39% voor de cultuurgrond vereist; voor het bouwland 26% en voor het rundvee 40%. Per ha blijkt de behoefte 522 standaarduren te bedragen.
26. Het arbeidseffect bedraagt ruim 3100 standaarduren per jaar. Voor de grootste bedrijven ligt dit circa 30% hoger. De oppervlakte cultuurgrond per volwaardige arbeidskracht bedraagt 6 ha; in de klasse van 15 ha en groter loopt dit op van 7 tot omstreeks 10 ha. Dit is mogelijk door het veelvuldiger gebruik van werktuigen en de iets minder intensievere bedrijfsvoering.
27. Tot de belangrijkste der voorgestelde verbeteringen behoren: arbeidsintensiever bouwplan, betere grasland-exploitatie en verzwaring van de veebezetting. Bij gelijkblijvend arbeidsaanbod en realisering der gewenste verbeteringen zal verhoging van het arbeidseffect niet uitblijven.
28. Wordt tevens zorg gedragen voor een tijdige afvloeiing der zoons, die later niet aan een bedrijf kunnen worden geholpen, dan zal ook dit - via een verlaagd aanbod - leiden tot een verhoogd arbeidseffect. Daarbij zal de voorziening van werktuigen eveneens een belangrijke rol kunnen spelen.
29. Onder de huidige prijzenverhouding zal een verhoogd arbeidseffect ongetwijfeld kunnen leiden tot een vermeerdering van het arbeidsinkomen, in die zin, dat per volwaardige arbeidskracht de geldelijke opbrengst zal kunnen toenemen.

Bijlage 1

NEVEN- EN HOOFDBEROEPEN DER GRONDGEBRUIKERS

Groepen A+B

Beroep	Aantal grondgebruikers							
	groep B				groep C			
	met bedrijven van			in	met bedrijven van			in
	1-5 ha	5-10 ha	≥ 10 ha	to- taal	1-5 ha	5-10 ha	≥ 10 ha	to- taal
Melkrijder, melkmonsternemer	3	5	-	8	-	-	-	-
Loonmaaier	-	1	-	1	-	-	-	-
Veeverloskundige	-	-	-	-	1	-	-	1
Veehandelaar	-	-	-	-	2	-	1	3
Eierverzamelaar	-	1	-	1	-	-	-	-
Agent aan- en verkoopvereniging	-	1	-	1	1	-	-	1
Kassier B.L.B. en P.B.H.	-	1	-	1	-	1	-	1
Jachtopziener	-	-	1	1	-	-	-	-
Grondwerker	-	4	-	4	6	-	-	6
Zelfstandig handelaar	1	-	1	2	4	-	-	4
Zelfstandig in ambacht	-	-	-	-	5	-	-	5
Loondienst handel	-	-	-	-	1	-	-	1
Bouwvakarbeiders	-	1	-	1	6	-	-	6
Fabrieksarbeiders	-	-	-	-	7	-	-	7
Loondienst verkeer	-	-	-	-	2	-	-	2
Overige beroepen	-	-	-	-	-	1	-	1
Alle beroepen	4	14	2	20	35	2	1	38

Bron: L.E.I.

1523

WIJZIGINGEN IN DE BEDRIJFSGROOTTE

Groepen A+B+C+D

Grootte- klasse	Aantal bedrijven met mannelijk bedrijfshoofd											Huidige oppervlakte cultuur- grond in procenten van de voormalige 1)		
	in totaal	waarvan		vergroot door			verkleind door				verka- veling			
		ver- groot	ver- kleind	aan- koop	pacht	ont- ginning	verka- veling	ver- koop	ver- pachting	pacht- beëin- diging			boedel- schei- ding	split- sing
1- 3 ha	25	6	6	3	2	2	2	-	-	3	1	-	2	95
3- 5 "	40	10	4	6	-	2	4	-	2	-	-	1	1	103
5- 7 "	44	17	3	2	2	9	8	-	-	-	1	-	2	111
7-10 "	34	12	4	8	2	-	6	-	-	-	-	-	4	107
10-20 "	31	6	8	3	-	1	2	2	-	-	1	2	3	98
≥20 "	13	5	3	1	3	4	1	-	-	1	-	1	2	123
Totaal	187	56	28	23	9	18	23	2	2	4	3	4	14	107

1) De voormalige oppervlakte bij de bedrijfsoverneming door de huidige bedrijfshoofden.

Bron: L.E.I.

Bijlage 3
VERKAVELING EN PACHT-EIGENDOMVERHOUDING
Groepen A+B

Grootte- klasse	Aantal bedrij- ven	Oppervlakte cultuur- grond in ha	Aantal kavels per bedrijf	Ge- middelde grootte in ha	Percentage kavels, liggende					Percentage bedrijven met			Percentage bedrijven met			Perce- tage cultuur- grond in eigen- dom
					bij huis	op een af- stand van		aan harde weg	aan zand- weg	1 of 2 kavels	3 t/m 5 kavels	in eigen- dom	alle grond	gebouwen in eigen- dom		
						0,2-2 km	≥ 2 km									
1- 3 ha	2	6	2,5	1,1	40	60	-	60	40	50	50	-	50	50	37	
3- 5 "	26	109	2,0	2,1	64	21	15	89	11	77	23	65	31	73	69	
5- 7 "	46	266	2,5	2,4	50	40	10	75	24	59	37	80	11	93	88	
7-10 "	35	284	2,6	2,9	50	41	9	72	28	43	54	77	9	94	89	
10-15 "	19	223	3,2	3,7	45	37	18	77	22	42	42	84	-	95	94	
15-20 "	11	187	3,6	4,7	50	48	2	83	15	18	64	82	9	91	89	
≥20 "	15	377	4,1	6,1	35	47	18	71	27	20	53	93	-	93	98	
Totaal	154	1452	2,8	3,4	49	40	11	76	23	49	43	78	12	90	90	

Bron: L.E.I.

GEZINSTYPE

Deelgroep		Aantal bedrijven						in totaal
		in de grootteklasse van				20 ha en groter		
		1-5 ha		10-20 ha				
		5-10 ha	10-20 ha					
Bedrijfs- hoofden	gehuwde mannen en weduwnaars	21	68	30	11	130		
	ongehuwde mannen	5	9	-	2	16		
	vrouwen	2	4	-	2	8		
	totaal	28	81	30	15	154		
Gezinnen	zonder kinderen	6	7	6	-	19		
	met alleen kinderen							
	jonger dan 15 jaar	6	31	12	4	53		
	met kinderen ouder							
Gezinnen met kinderen	en jonger dan 15 jaar	4	16	4	4	28		
	met kinderen alleen							
	ouder dan 15 jaar	7	17	8	4	36		
	totaal	23	71	30	12	136		
alleen ouder dan 15 jaar	zonder meewerkende (schoon)zoons	2	7	1	-	10		
	met 1 meewerkende (schoon)zoon	1	9	2	4	16		
	met meer meewerkende (schoon)zoons	1	-	1	-	2		
	zonder meewerkende (schoon)zoons							
ouder dan 15 jaar	met 1 meewerkende (schoon)zoon	1	1	1	-	3		
	met meer meewerkende (schoon)zoons	6	14	4	-	24		
	totaal	-	2	3	4	9		

Bron: L.E.I.

DE MANNELIJKE BEDRIJFSHOOFDEN NAAR HUIDIGE LEEFTIJD EN LEEFTIJD VAN BEDRIJFSAANVAARDING

Groepen A+B

Grootte- klasse	Aantal mannelijke bedrijfs- hoofden	Percentage mannelijke bedrijfs- hoofden in de leeftijdsklasse van					Percentage mannelijke bedrijfs- hoofden op een leeftijd van:					
		< 30 jaar	30-39 jaar	40-49 jaar	50-64 jaar	≥ 65 jaar	< 25 jaar	25-29 jaar	30-34 jaar	35-39 jaar	40-49 jaar	≥ 50 jaar
1- 3 ha	1	-	-	-	100	-	-	-	100	-	-	-
3- 5 "	25	8	12	20	44	16	8	24	32	20	16	-
5- 7 "	43	-	16	32	34	16	2	30	40	12	14	2
7-10 "	34	3	18	33	30	18	9	15	24	18	32	2
10-15 "	19	-	16	16	49	22	5	5	16	47	22	5
15-20 "	11	-	9	27	45	18	18	18	27	28	9	-
≥20 "	13	-	16	15	53	15	8	23	31	38	-	-
Totaal	146	2	15	26	40	18	7	21	30	23	17	2

Bron: I.E.I.

BEDRIJFSOPVOLGING

Groepen A+B

Leeftijd van vorig bedrijfs- hoofd bij overneming door hui- dig bedrijfs- hoofd	Aantal mannelijke bedrijfshoofden						
	in to- taal	in bezit gekomen van het tegenwoordige bedrijf door:					faillisse- ment
		over- lijden	hoge leef- tijd of rentenieren	pachtbe- eindiging	wisseling van bedrijf	verandering van beroep	
van het vorige bedrijfshoofd							
< 40 jaar	2	-	-	1	1	-	-
40-49 jaar	6	1	-	-	4	-	1
50-59 "	19	8	8	3	-	-	-
60-64 "	19	6	12	-	1	-	-
65-69 "	16	1	14	-	-	-	1
70-74 "	22	7	15	-	-	-	-
75-79 "	16	5	11	-	-	-	-
≥ 80 jaar	16	10	5	1	-	-	-
onbekend	10	6	2	2	-	1	-
Totaal	127	44	67	7	6	1	2

N.B. Voorts kwamen de overige mannelijke bedrijfshoofden als volgt aan een bedrijf:
5 door huwelijk met vrouwelijk bedrijfshoofd,
6 door bedrijfssplitsing,
8 door bedrijfsstichting op ontgonnen, geërfde en/of gekochte grond

Bron: L.E.I.

BEZIGHEDEEN VAN DE ZOONS VAN 15 JAAR EN OUDER
Bijlage 7
Groepen A+B

Deelgroep		Aantal zoons van 15 jaar en ouder										
		werkend in de landbouw					werkend buiten de landbouw					
		in totaal	in totaal	op bedrijf geheel	gedeelte- telijk	zelf- stan- dig	ove- rigen	in totaal	in de nijver- heid	in handel en verkeer	in overige beroepen	niet wer- kend 1)
Groottek- lasse	1 - 3 ha	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	3 - 5 "	32	8	3	4	-	1	22	17	3	2	2
	5 - 7 "	42	13	9	3	-	1	26	17	4	5	3
	7 - 10 "	34	14	8	5	-	1	18	14	2	2	2
	10 - 15 "	24	11	8	1	1	1	13	10	1	2	-
	15 - 20 "	5	5	5	-	-	-	-	-	-	-	-
	≥ 20 "	27	14	13	-	-	1	9	4	-	5	4
Totaal		164	65	46	13	1	5	88	62	10	16	11
Leeftijdsk- lasse	15 - 19 jaar	46	16	10	4	-	2	20	17	-	3	10
	20 - 24 "	38	10	7	2	-	1	28	18	4	6	-
	25 - 29 "	39	17	11	4	-	2	22	14	3	5	-
	30 - 34 "	24	13	11	2	-	-	11	7	2	2	-
	35 - 39 "	12	6	5	1	-	-	5	5	-	-	1
	≥ 40 "	5	3	2	-	1	-	2	1	1	-	-

1) Schoolgaanden en invaliden.

Bron: L.E.I.

FEITELIJKE AFVLOEIING VAN BOERENZOONS

Bijlage 8
Groepen A+B

Deelgroep		Aantal zoons ≥ 15 jaar	Percentage van de zoons ≥15 jaar			
			in de land- bouw	werkend buiten de landbouw		dat niet- agraris- sch onderwijs volgt
				van de lagere school af	na eerst nog in de landbouw gewerkt te hebben	
Grootteklasse	1 - 5 ha	32	25	53	16	6
	5 - 7 "	42	31	57	5	5
	7 - 10 "	34	41	44	9	3
	10 - 15 "	24	46	54	-	-
	15 - 20 "	5	100	-	-	-
	≥ 20 "	27	52	26	7	15
Totaal		164	40	46	7	6
Leeftijdsklasse	15 - 19 jaar	46	35	43	-	20
	20 - 24 "	38	26	68	6	-
	25 - 29 "	39	44	38	18	-
	30 - 34 "	24	54	41	5	-
	35 - 39 "	12	50	25	17	-
	≥ 40 "	5	40	40	-	-
Gevolgd onderwijs	algemene landbouwcursus	24	84	8	8	-
	lagere landbouwschool	22	96	-	4	-
	landbouwwinterschool	8	88	-	12	-
	overig landbouwonderwijs	1	-	-	100	-
	lagere technische school	31	-	97	3	-
	technische cursussen	5	20	80	-	-
	u.l.o.	18	11	67	6	16
	middelbaar onderwijs en kweekschool	8	-	37	-	63
	overig voortgezet onderwijs	4	-	75	25	-
	zonder voortgezet onderwijs	43	33	51	12	-

Bron: L.E.I.

Bijlage 9

ONDERWIJS VAN DE ZOONS

Groepen A+B

Deelgroep	Aantal zoons in de landbouw	Percentage van deze zoons					Aantal zoons buiten de landbouw	Percentage van deze zoons					Aantal zoons van 15 jaar en ouder		
		met land- bouw- winter- school	met lagere land- bouw- school	met land- bouw- cursus- sen	met ander onder- wijs	zonder voort- gezet onder- wijs		met landbouw- onderwijs	dag- school	cursus- sen	tech- nisch dag- onder- wijs	ander dag- onder- wijs		met cursus- sen	zonder voort- gezet onder- wijs
Grootste Klasse	1 - 5 ha	8	-	12	13	-	75	24	-	-	29	4	25	42	32
	5 - 7 "	13	8	23	46	15	8	28	-	11	43	18	-	28	41
	7 - 10 "	14	7	43	22	-	28	19	5	5	42	16	16	16	33
	10 - 20 "	16	18	19	44	-	19	13	-	-	31	23	-	46	29
	≥ 20 ha	14	14	57	22	7	-	13	8	-	23	69	-	-	27
Totaal		65	11	32	31	5	21	97	2	4	35	22	9	28	162
Leertijdsklasse	15 - 25 jaar	26	11	42	12	8	27	57	-	2	50	25	9	14	83
	25 - 30 "	17	6	24	47	-	23	22	5	9	23	18	9	36	39
	30 - 35 "	13	23	37	23	8	9	11	-	-	-	27	18	55	24
	≥ 35 "	9	-	22	67	-	11	7	14	14	-	-	-	72	16

GRONDGEBRUIK EN BOUWPLAN

Groepen A+B

Grootte- klasse	Aantal be- drijven	Oppervlakte cultuur- grond in ha	Percentage cultuur- grond in gebruik als bouw- land	Percentage bouwland beteeld met							Na- gewas- sen in % v.d. oppervlakte granen	Percentage bedrijven met voeder- bieten	Aantal voeder- bieten per eenheid grootvee der betrokken bedrijven 1)
				granen	waarvan met rogge haver	hak- vruchten	waarvan met		nagewassen				
							aardappelen	voederbieten					
1- 3 ha	2	6	40	61	41	20	39	28	11	39	64	100	5,0
3- 5 "	26	109	36	62	44	18	37	27	9	40	64	89	1,6
5- 7 "	46	266	33	66	42	23	34	23	9	34	52	87	3,1
7-10 "	35	284	30	67	47	20	33	23	9	40	59	94	2,9
10-15 "	19	223	27	68	40	28	31	21	10	38	56	95	2,8
15-20 "	11	187	31	75	51	24	25	19	6	33	44	82	2,4
≥20 "	15	377	30	80	57	22	19	14	5	32	41	80	2,2
Totaal	154	1452	31	71	48	23	29	20	9	36	50	89	2,5

1) Een eenheid grootvee = 1 melkkoe, 1 stuks mestvee, 1 stier of 2 stuks jongvee van een jaar af.
Bron: L.E.I. en C.B.S.-landbouwtelling, mei 1955.

GRASLANDGEBRUIK EN BEWEIDINGSTECHNIEK

Groepen A+B

Grootte- klasse	Aantal be- drijven	Oppervlakte cult. grond				Percentage grasland, dat werd gemaaid	Percentage gemaaid grasland dat werd gehooïd	Percentage bedrijven									
		in ha	waarvan grasland + kunstweide		met vaste hooi- weiden			met elektr. afra- tering	dat rant- soen- bewei- ding toepast	met per ha	waar melk- en jongvee samen weiden	waar jongvee na- weidt	dat rundvee				
			in ha	in %									van ande- ren	inschaart			
1 - 3 ha	2	6	3	50	36	100	-	50	50	-	-	-	50	-	-		
3 - 5 "	26	109	70	64	50	98	12	8	50	12	6	23	23	12	-	46	
5 - 7 "	46	266	178	67	54	92	9	13	54	9	-	28	17	26	-	33	
7 - 10 "	35	284	197	70	56	90	6	17	57	11	-	31	36	34	3	20	
10 - 15 "	19	223	163	73	49	92	5	5	74	7	6	35	16	42	-	11	
15 - 20 "	11	187	130	69	49	94	-	45	55	9	-	30	9	18	9	9	
≥ 20 "	15	377	264	70	52	78	-	7	67	-	21	50	13	40	7	-	
Totaal	154	1452	1005	69	52	89	6	14	58	8	4	31	14	29	2	24	

Bron: L.E.I. en C.B.S.-landbouwtelling, mei 1955.

RUNDVEEHOUDERIJ

Groepen A+B

Grootte- klasse	Aantal be- drij- ven	Aantal melkkoeien			Aantal kal- veren per 100 melk- koeien	Aantal pin- ken per 100 melk- koeien	Percentage bedrijven						Kalveropfok in 1955	
		in to- taal	per be- drijf	per 100 ha gras- land + voer- ge- wassen			met rood- bonte vee- stapel	met zwart- bonte vee- stapel	aangesloten bij:			dat vee moeilijk drachtig kan krijgen	% be- drijven met opfok	aantal per bedrijf opge- fokt 1)
									N.R.S.	melk- controle- vereni- ging	fok- vereni- ging			
1- 3 ha	2	4	2	101	25	25	-	100	-	-	100	-	50	1,0
3- 5 "	26	100	4	127	39	25	8	25	58	15	65	15	92	1,8
5- 7 "	46	229	5	117	37	31	4	41	82	30	80	38	88	2,3
7-10 "	35	228	7	105	44	40	20	54	80	40	89	14	97	3,1
10-15 "	19	169	9	96	50	44	21	47	79	42	79	32	100	4,9
15-20 "	11	127	12	91	56	48	27	45	91	64	73	36	100	6,3
≥20 "	15	245	16	87	52	47	73	60	100	73	73	13	100	8,1
Totaal	154	1102	7	101	46	40	19	45	79	38	79	18	95	3,6

1) Alleen berekend over de betrokken bedrijven.

Bron: L.E.I. en C.B.S.-landbouwtelling, mei 1955.

VARKENSHOUDERIJ

Groepen A+B

Grootte- klasse	Aantal be- drijven	Percentage bedrijven dat in 1955				Aantal mestvarkens			Aanwe- zige hok- ruimte voor mest- varkens	Aantal fok- zeugen in mei 1955		Perc. bedrijven met fokzeugen		
		mest- varkens hield	fok- zeugen had	mest- varkens leverde	de nodige biggen		aanwezig per 1 mei 1955	in 1955 in to- taal		in 1955 per betrokken bedrijf	in to- taal	per betrokken bedrijf	bij varkens- stam- boek aange- sloten	met regel- matige weide- gang der zeugen
					alle aan- kocht	ten dele aan- kocht								
1- 3 ha	2	100	-	100	100	6	29	15	7	-	-	-	7	
3- 5 "	26	100	65	88	42	92	178	8	8	38	2,2	-	8	
5- 7 "	46	93	91	95	30	203	441	11	13	107	2,5	7	13	
7-10 "	35	91	86	97	16	167	414	13	10	104	3,5	3	10	
10-15 "	19	100	95	95	16	157	262	15	14	53	2,9	6	14	
15-20 "	11	100	91	100	27	115	221	20	14	38	3,8	-	14	
≥20 "	15	100	100	100	13	192	523	35	26	65	4,3	20	26	
Totaal	154	96	86	95	26	932	2068	15	13	405	3,1	6	13	

Bron: L.E.I. en C.B.S.-landbouwtelling, mei 1955.

PLUIMVEEHOUDERIJ

(Bedrijven met 50 of meer kippen)

Groepen A+B

Grootte- klasse	Aan- tal be- drijven	Leghennen		Bedrijven met ≥ 50 kippen		Kippenhokken			Aantal leg- hennen per m2 hok- ruimte	Percentage bedrijven met ≥ 50 kippen						Aantal leg- hennen per be- drijf	
		aan- tal x 1000	aantal per bedrijf	in aantal	in %	aan- tal	met oppervlakte in m2	in to- taal		met elek- trisch licht in hokken	dat eigen graan ver- voedert	dat kippen jaarlijks geheel vervangt	dat de kippen		dat een se- lecteur inscha- kelt		
													elk jaar	1 keer ≥ 2 keer			
																	selecteert
1- 3 ha	2	0,1	58	2	100	3	56	19	28	2,1	-	100	-	50	50	58	
3- 5 "	26	2,1	79	15	58	30	982	33	65	1,7	73	33	13	33	60	86	114
5- 7 "	46	3,8	84	37	80	67	2075	31	56	1,7	84	32	8	16	78	83	95
7-10 "	35	3,3	93	30	86	52	1531	29	51	2,0	93	20	13	27	70	94	103
10-15 "	19	1,9	99	17	89	35	1092	31	64	1,7	88	47	12	18	82	82	107
15-20 "	11	1,1	101	9	82	20	522	26	58	2,0	78	67	11	33	66	77	114
≥ 20 "	15	1,5	104	13	87	33	1218	37	94	1,2	100	54	31	15	77	85	117
Totaal	154	13,8	90	123	80	240	7476	31	61	1,7	85	37	13	23	72	85	104

Bron: L.E.I. en C.B.S.-landbouwtelling, mei 1955.

DRINKWATERVOORZIENING VAN VEE;
MESTPLATEN EN GIERKELDERS

Groepen A+B

Grootte- klasse	Aan- tal be- drijven	Percentage bedrijven met drinkwatervoorziening							Per- centage bedrijven met mest- platen	Oppervlakte mest- platen in m2			Per- centage bedrijven met gier- kelder	Inhoudgierkelders in m3		
		in de stal door		in de weide door			per centage bedrijven met mest- platen	in to- taal		per eenheid groot- vee 1)	per betrok- ken be- drijf	in to- taal		per eenheid groot- vee 2)	per betrok- ken be- drijf	
		drink- goot	automa- tische drink- bakjes	emmers	pomp of put	kolk of sloot										aanvoer van pomp- water
1-3 ha	2	-	-	100	100	-	-	-	-	-	-	50	13	4,3	13	
3-5 "	26	23	4	73	77	30	-	58	346	3,9	23	81	275	2,9	13	
5-7 "	46	37	2	61	91	20	2	63	535	2,0	18	89	791	3,4	19	
7-10 "	35	63	9	28	97	11	-	66	539	1,9	23	91	710	2,8	22	
10-15 "	19	74	21	5	95	5	-	74	496	2,1	35	74	428	2,2	25	
15-20 "	11	45	55	-	91	18	-	45	237	2,1	47	82	231	1,6	26	
≥20 "	15	27	73	-	100	-	-	73	622	1,7	57	100	963	2,5	64	
Totaal	154	44	17	39	92	15	1	62	2775	2,1	29	88	3411	2,6	25	

1) Als eenheid grootvee geldt: 1 melkkoe, 1 stier, 1 stuks mestvee, 2 stuks jongvee var 1 jaar af 1 werkpaard, 5 fokzeugen en/of mestvarkens.

2) Als onder 1) vermeld, doch exclusief werkpaarden en varkens.

Bron: L.E.I.

SILO'S EN INKUILLEN

Groepen A+B

Grootte- klasse	Aantal bedrijven				Aantal silo's	Inhoud der silo's in m ³			Percentage der silo gebruikende bedrij- ven, dat inkuult:				Percentage bedrijven zonder silogebruik, dat inkuult:		
	in to- taal	met silo	met regel- matig silo- gebruik	zonder silo inkui- lend	niet inkui- lend	in to- taal	per betrokken bedrijf	per eenheid groot- vee 1)	gras knollen	stoppel- knollen	bieten- koppen, -blad	gras	stoppel- knollen	bieten- koppen, -blad	
1- 3 ha	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3- 5 "	26	3	3	19	5	43	14	2,5	100	67	33	32	89	21	
5- 7 "	46	17	15	30	8	201	12	2,0	87	80	40	37	87	20	
7-10 "	35	14	12	30	2	189	14	1,6	92	42	17	53	80	20	
10-15 "	19	6	6	12	3	100	17	1,4	100	33	-	58	92	8	
15-20 "	11	4	4	6	2	76	19	1,2	100	100	50	50	67	17	
≥20 "	15	10	10	11	-	238	24	0,9	100	60	30	82	73	18	
Totaal	154	54	50	108	22	847	16	1,3	74	62	28	48	83	19	

1) Als eenheid grootvee zijn gerekend: 1 melkkoe, 1 stier, 1 stuks mestvee of 2 stuks jongvee van 1 jaar af.

Bron: L.E.I. en C.B.S.-landbouwtelling, mei 1955.

CHEMISCHE ONKRUIDBESTRIJDING; GEBRUIK VAN
WERKTUIGENCOÖPERATIES EN LOONWERKERS

Groepen A+B

Grootte- klasse	Aan- tal be- drijven	Percentage bedrijven					Percentage der van loonwerkers gebruik makende bedrijven voor				
		aangesloten bij werk- tuigencoöpe- ratie	gebruik makend van loon- werkers	dat chem. onkruidbestrijding toepast op			ploeg- gen	maaien van		sproei- en	aard- appelen rooien
				granen	gras- land	loon- sproeier		graan	gras		
1- 5 ha	28	50	43	50	4	18	25	-	50	42	8
5-10 "	81	53	51	79	4	38	22	20	27	80	24
10-15 "	19	58	47	95	5	37	33	44	33	78	22
15-20 "	11	45	55	91	-	55	-	33	50	100	50
≥20 "	15	87	73	100	20	67	18	27	18	100	18
Totaal	154	56	51	79	5	36	22	19	32	78	23

Bron: L.E.I.

ARBEIDSAANBOD

Groepen A+B

Grootte- klasse	Aan- tal be- drijven	Oppervlakte cultuur- grond in ha	Arbeidsaanbod in vol- waardige arb.krachten			Percentage van het arbeidsaanbod, geleverd door							Ha cul- tuurgrond per volwaardige arbeids- kracht
			in totaal	per be- drijf	per 100 ha cultuur- grond	de bedrijfs- hoofden	de echtge- noten	de zoons	de familie- leden (m.+vr.)	het perso- neel (m.+vr.)	alle mannen	alle vrouwen	
1- 3 ha	2	6	1	0,6	19	82	9	-	9	-	45	55	5,2
3- 5 "	26	109	32	1,2	29	64	10	16	5	1	83	17	3,4
5- 7 "	46	266	58	1,3	22	58	12	19	5	2	82	18	4,6
7-10 "	35	284	53	1,5	19	51	11	18	13	5	85	15	5,4
10-15 "	19	223	34	1,8	15	45	13	24	9	8	84	16	6,6
15-20 "	11	187	25	2,2	13	40	11	20	10	18	85	15	7,6
≥20 "	15	377	40	2,7	11	28	3	32	10	21	84	16	9,5
Totaal	154	1452	243	1,6	17	48	10	21	8	10	83	17	6,0

Bron: I.E.I.

ARBEIDSBEOHOEFTE EN ARBEIDSEFFECT

Groepen A+B

Grootte- klasse	Aan- tal be- drijven	Oppervlakte cultuur- grond	Arbeidsbehoefte in standaarduren per ha cultuur- grond		Arbeidsbehoefte in standaarduren per ha cultuurgrond						Arbeids- effect in stan- daarden per vol- waardige arbeids- kracht			
					voor de cultuurgrond			voor de veestapel						
					in to- taal	waarvan		in to- taal	waarvan voor			rond- vee	var- kens pen	kip- paarden
						bouw- land	voor het gras- land							
1- 3 ha	2	6	1612	566	250	200	50	316	193	42	81	-	2930	
3- 5 "	26	109	3736	653	235	174	61	418	252	68	76	22	2228	
5- 7 "	46	266	3549	614	220	154	66	394	237	71	58	28	2819	
7-10 "	35	284	4534	560	212	142	70	348	221	60	46	21	3000	
10-15 "	19	223	5890	501	191	123	68	310	208	52	34	16	3303	
15-20 "	11	187	7921	469	196	133	63	273	186	44	24	19	3578	
≥20 "	15	377	10894	434	187	118	67	247	179	38	17	13	4106	
Totaal	154	1452	4932	522	204	136	67	318	208	53	38	19	3136	

Bron: L.E.I.